

Barbara Łączna

**Analiza potencjału kulturowego
gmin Łabowa, Nawojowa,
Piwniczna Zdrój i Rytro**

**Opracowana w ramach projektu „Perły Beskidu
Sądeckiego” sfinansowanego z Programu Leader +**

Piwniczna Zdrój, Grudzień 2005

Spis treści

I. Program LEADER +	3
II. Gminy realizujące projekt „Perły Beskidu Sądeckiego”	4
III. Walory dziedzictwa kulturowego gmin Łabowej, Nawojowej, Piwnicznej Zdrój i Rytra.....	6
1. <i>Wstęp</i>	6
2. <i>Z bogatej historii gmin</i>	7
3. <i>Mieszanka kultur</i>	15
4. <i>Sztuka Ludowa</i>	17
5. <i>Muzyka ludowa</i>	19
6. <i>Sztuka pszczelarska</i>	22
7. <i>Kultura pasterska</i>	23
8. <i>Architektura</i>	25
9. <i>Sakralne dziedzictwo gmin</i>	28
10. <i>Cerkiewny szlak</i>	31
11. <i>Uczestnictwo społeczności lokalnej</i>	33
IV. Mieszkańcy gmin, a przywiązanie do tradycji – badania socjologiczne.....	38
1. <i>Wstęp</i>	38
2. <i>Hipotezy badawcze</i>	39
3. <i>Analiza tożsamości kulturowej</i>	46
V. Bibliografia.....	61
VI. Spis tabel i wykresów	62
VII. Załączniki.....	63

Zdjęcia wykorzystane w opracowaniu są autora Raportu, Barbary Paluchowej, Antoniego Lebdowicza i Tadeusza Ogórka oraz pochodzą ze stron internetowych gmin Nawojowa, Łabowa, Piwniczna Zdrój i Rytro (dziękujemy za możliwość wykorzystania i wzbogacenia raportu).

I. Program LEADER +

Działanie 2.7. „Pilotażowy Program Leader +” w ramach Sektorowego Programu Operacyjnego „Restrukturyzacja i modernizacja sektora żywnościowego oraz rozwój obszarów wiejskich 2004-2006”, ma na celu pobudzenie aktywności środowisk lokalnych i ich zaangażowanie w tworzenie oraz realizację lokalnych strategii rozwoju obszarów wiejskich.

„Pilotażowy Program Leader +” wdrażany będzie w ramach dwóch schematów.

Celem Schematu I jest tworzenie Lokalnych Grup Działania (LGD) oraz dokonanie, z inicjatywy środowisk lokalnych, analizy możliwości rozwojowych terenów wiejskich i opracowanie na tej podstawie Zintegrowanej Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich (ZSROW).

W tym celu, w ramach Schematu I, realizowane będą działania szkoleniowe, informacyjne oraz doradcze, służące zaangażowaniu mieszkańców w proces przygotowywania koncepcji rozwoju obszarów wiejskich i tworzenia partnerstw publiczno-prywatnych.

W ramach Schematu II LGD, posiadające odpowiednie doświadczenie i potencjał administracyjny, niezbędny dla zarządzania środkami publicznymi, wdrażać będą plany dotyczące realizacji strategii obejmujące promocję obszarów wiejskich i animowanie współpracy partnerów lokalnych.

Schemat II pozwoli na realizację kompleksowych projektów o charakterze wielosektorowym, uwzględniających w szczególności rozwój turystyki, ochronę oraz promocję środowiska naturalnego, krajobrazu i zasobów historyczno – kulturowych, popularyzację i rozwój produkcji wyrobów regionalnych, a także działania szkoleniowe.

ZSROW, przygotowywane z inicjatywy środowisk lokalnych w ramach Schematu I i wdrażane w ramach Schematu II, określać będą kierunki rozwoju objętych nimi obszarów. Strategie te powinny uwzględniać co najmniej jedno z następujących zagadnień:

- § zastosowanie nowych informacji know-how i nowych technologii w celu podniesienia konkurencyjności produktów i usług terenów wiejskich;
- § poprawa jakości życia na obszarach wiejskich;
- § podnoszenie wartości lokalnych produktów zwłaszcza przez ułatwianie małym jednostkom produkcyjnym dostępu do rynków dzięki wspólnym działaniom;
- § wykorzystanie zasobów naturalnych i kulturowych, w tym potencjału obszarów należących do sieci Natura 2000.

II. Gminy realizujące projekt „Perły Beskidu Sądeckiego”

Łabowa

Obszar gminy Łabowa to fragment dorzecza rzeki Kamienicy Nawojowskiej. Bogactwem naturalnym są tu górskie szczyty, malownicze kotliny rzek, bystre potoki, lasy, urozmaicona rzeźba terenu.

Wszystko to stwarza warunki dla atrakcyjnego i aktywnego pobytu weekendowego lub dłuższego - wakacyjnego. Można tu uprawiać turystykę: piesze i rowerowe wycieczki, czy zimą - narciarstwo biegowe i zjazdowe. Można także wypoczynek połączyć z apiterapią, czyli leczeniem produktami pszczelimi w Kamiańskim Centrum Apiterapii.

Większość tego wspaniałego krajobrazu należy do Popradzkiego Parku Krajobrazowego, a ponad 70% powierzchni Gminy stanowią lasy.

Górskie warunki nie pozwalały na rozwój rolnictwa, ale rozwija się tu hodowla bydła. W Łabowej - Felczynie, Uhryniu i Nowej Wsi znajdują się zbiorniki wodne - stawy, w których prowadzona jest hodowla pstrąga tęczowego.

Urząd Gminy Łabowa

Łabowa 37

tel. (0-18) 471-12-27, fax (0-18) 471-12-66

e-mail: gmina@labowa.sacz.pl

www.labowa.sacz.pl

Nawojowa

Blisko połowa obszaru Gminy Nawojowa to teren górzysty, w przeważającej części zalesiony. Dwie trzecie gminy leży w obrębie Popradzkiego Parku Krajobrazowego i jego otulinie i podlega ścisłej ochronie. Są tu piękne krajobrazy, czyste środowisko, zachowany pierwotny las karpacki z bogatą fauną (m.in. jelenie, sarny, dziki, borsuki, rysie, żbiki, wilki).

Na terenach podgórskich i leżących w kotlinach rzek rozwija się rolnictwo, głównie hodowla bydła.

Rodzina Stadnickich w XIX wieku założyła tu hutę, a w pierwszych latach XX wieku tartak parowy i stolarnię. Dziś rozwija się tu przemysł drzewny, ale także łowiectwo i leśnictwo.

Gmina stawia na rozwój turystyki pieszej, rowerowej i narciarskiej, rekreacji i agroturystyki, hodowlę bydła, produkcję ziół i innych - wartościowych gospodarczo i leczniczo - roślin.

Urząd Gminy Nawojowa

33-335 Nawojowa 313

tel. (0-18) 445-70-67,68 fax (0-18) 445-70-10

e-mail: gmina@nawojowa.iap.pl

www.nawojowa.iap.pl

Piwniczna Zdrój

Bogactwo przyrody, różnorodność kulturowa, a także dobra dostępność komunikacyjna sprawiają, że tereny Gminy Piwnicznej Zdrój są niezwykle atrakcyjne dla turystów, licznie tu przyjeżdżających, by uprawiać kolarstwo górskie, narciarstwo, wycieczki piesze i konne. Coraz więcej jest amatorów kajakarstwa górskiego oraz modnych sportów ekstremalnych. Rozwija się tu także turystyka krajoznawcza, związana z licznymi zabytkami (m.in. Rynek w Piwnicznej Zdroju, cerkwie w Wierchomli i Zubrzyku).

Znane od końca XIX w. związki mineralne zawarte w wodzie źródlanej „Piwniczance” leczą choroby układu oddechowego i trawiennego, obniżają cukier i cholesterol, zapobiegają niedokrwieniu mięśnia sercowego wszystkim przybywającym tu kuracjom.

Na turystów czekają regionalne potrawy i miodowe przysmaki. Przez przejście graniczne w Mniszku można wybrać się na wycieczkę na Słowację.

Urząd Miasta i Gminy Piwniczna Zdrój

Rynek 20

33-350 Piwniczna Zdrój

tel. (018) 446 40 43, fax. (018) 446 41 86

e-mail: gmina@piwniczna.sacz.pl

www.piwniczna.pl

Rytro

Rytro to malownicza gmina, położona w Dolinie Wielkiej Roztoki i Popradu. Krzyżują się tu turystyczne szlaki, łączące pasma Radziejowej, Przehyby i Jaworzyny Krynickiej. 77% powierzchni gminy leży na terenie Popradzkiego Parku Krajobrazowego.

Turyści przyjeżdżają tu latem i zimą do kilkunastu ośrodków wypoczynkowych, pensjonatów i prywatnych kwater. Spędzają czas na wycieczkach pieszych i rowerowych, zimą jeżdżą na nartach, latem rozkoszują się widokami, płynąc z flisakami na łodziach po Popradzie. Dodatkowym atutem są wody mineralne o walorach leczniczych.

Uroków tego miejsca dopełniają ruiny starego zamku obronnego z XIII wieku, który był punktem celnym na najkrótszym szlaku handlowym z Węgier do Polski.

Rytro wiąże swą przyszłość z rozwojem turystyki letniej i zimowej, a także - nieuciążliwego dla środowiska - rzemiosła i pszczelarstwa.

Urząd Gminy Rytro

33-343 Rytro

tel./fax. (018) 446 90 40, 446 90 51

e-mail: gmina@rytro.pl

www.rytro.pl

III. Walory dziedzictwa kulturowego gmin Łabowej, Nawojowej, Piwnicznej Zdrój i Rytra.

1. Wstęp

*"Dziedzictwo kulturowe to pomost
pomiędzy przeszłością, teraźniejszością i przyszłością"*

Dziedzictwo kulturowe regionu to wszelkie ślady działalności ludzkiej. Niezastąpione źródło informacji o życiu i działaniach człowieka oraz historycznym rozwoju rzemiosła, techniki i sztuki, zaś współczesne społeczeństwo może czerpać korzyści z ochrony i aktywnego korzystania z kulturowego dziedzictwa.

Bogata przeszłość obszaru położonego na pograniczu różnych kultur zaowocowała bardzo ciekawym i zróżnicowanym dziedzictwem kultury materialnej i duchowej. W perspektywie rozwoju stanowi to mocną stronę i atut gmin Beskidu Sądeckiego.

Nawojowa, Łabowa, Piwniczna Zdrój i Rytra to obszar mający ogromne walory przyrodnicze. Wysoki stopień lesistości pozwala na prowadzenia gospodarki leśnej oraz związanych z nią usług (przetwórstwa, myślistwa, pszczelarstwa), a przede wszystkim umożliwia rozwój turystyki, rekreacji czynnej i wypoczynku pobytowego. Folklor, sztuka ludowa, tradycja i obrzędowość sprawiają, że obszary gmin są szczególnie interesujące dla przyjeżdżających. Na terenie gmin można znaleźć niezwykle i unikatowe obiekty zabytkowe takie jak cerkwie lemkowe, Zamek Ryterski czy góralskie budownictwo, które stanowią dużą atrakcję turystyczną. Na Sądecczyźnie rozwija się sztuka ludowa, region skupia wiele utalentowanych artystów profesjonalnych, jak i nie profesjonalnych. Najlepiej rozwija się w dziedzinie sztuk plastycznych, przede wszystkim w malarstwie i rzeźbie. Aktywność samorządu lokalnego i organizacji społecznych w podejmowaniu inicjatyw kulturalnych o najwyższych walorach artystycznych pozwala na odkrycie tradycji i poznanie historii oraz kultury ziem Beskidu Sądeckiego.

W opracowaniu przedstawiono wybrane elementy dziedzictwa kulturowego, wokół których należy się koncentrować budując markę regionu i produkt turystyczny. Publikacja z całą pewnością nie ukazuje wszystkich elementów dziedzictwa kulturowego obszarów wiejskich, położono tu nacisk przede wszystkim na te cechy, które identyfikują gminy i wyróżniają ten obszar na tle innych gmin sądeckich.

2. Z bogatej historii gmin

Piwniczna Zdrój

*„Piwnica/isko nuta
siad/a nad Popradem
i z kolibki gór wysokif
spoziera/a łojóów śladem”*
Wanda Łomnicka-Dulak

Miasto Piwniczna Zdrój założone zostało na prawie magdeburskim, 1 lipca 1348 roku przez Hanka (Hanusza), na mocy zezwolenia wydanego przez Kazimierza Wielkiego. Początkowo osada ulokowana była po obu stronach rzeki Poprad, w miejscu zwanym "Piwniczną Szyją". Umieszczenie jej przy głównym trakcie handlowym z Krakowa przez Nowy Sącz do Koszyc na Węgrzech wynikało z potrzeby pomnażania dochodów Królestwa. W akcie lokacyjnym nie określono dokładnie obszaru oddawanego osadnikom, ani ilości łanów. Wspominał on tylko, że zasadźca ma prawo używać przestrzeń leżącą między wioskami: Młodowem, Głębokiem, Łomnicą i Nartem. Król darował także miastu należącą do Królewskiej Łomnicę.

Pierwszym dziedzicznym wójtem Piwnicznej Zdroju był mieszczanin Hanko, który zajął się organizacją całego miasta. Także pod jego przewodnictwem ława miejska sprawowała władzę sądowniczą.

Kazimierz Wielki przyspieszył rozwój miasta przez nadanie mu praw do organizowania targów w dniach wybranych przez wójta. Na okres dwudziestu lat zwolnił także mieszczan i kmieci od wszelkich danin oraz przeznaczył jeden łan pod budowę kościoła. W pierwszej połowie XVI w. Piwniczna Zdrój przeszła w ręce szlachty. W 1522 dziedzicznymi wójtami byli bracia Jan i Jakub Wojnarowscy Herbu Bylina.

Na przestrzeni wieków, ze względu na swoje położenie, Piwniczna Zdrój była często niszczone przez wylewy Popradu. Szczególnie groźne powodzie miały miejsce w XVII w. (w latach 1662, 1668, 1690). Osada leżała na trudnych do uprawy górskich terenach, więc częstym problemem, szczególnie uboższych mieszkańców był głód, a w konsekwencji większa podatność na choroby. W XIX w. miasta nie ominęła wielka epidemia tyfusu i cholery. Podczas ostatniej fali tej epidemii, w Piwnicznej Zdroju zmarło na cholere około pięćset osób.

Piwniczna Zdrój była też często celem ataków wrogich wojsk. W 1410 roku na miasto napadł wojewoda siedmiogrodzki Ścibor ze Ściborzyc, a w czasie Konfederacji Barskiej, w rejonie Borownic miała miejsce potyczka Konfederatów z oddziałami carskimi. Jednak dzięki licznym

przywilejom królewskim oraz ulokowaniu przy ruchliwym trakcie handlowym, Piwniczna Zdrój rozwijała się bardzo szybko. Już w XVIII w. posiadała sieć wodociągową. W XIX w. była tu już szkoła, karczma, pięć młynów, dwa tracze, folusz, świdernia, szpital oraz papiernia, którą w 1793 założył Maciej Baczyński. W 1876 roku Piwniczną Zdrój nawiedził wielki pożar, spłonęło wówczas czterdzieści domów oraz drewniany kościół. W 1908 roku w Piwnicznej Zdroju wybudowano stację kolejową na linii Nowy Sącz – Muszyna.

Dzięki odkryciu w tym mieście w XIX w. źródeł wód mineralnych, Piwniczna Zdrój rozwinęła się jako miejscowość uzdrowiskowa. Pierwsi kuracjusze przybyli tu w 1884 roku. Na początku XX w. w mieście założono oświetlenie naftowe i wybrukowano kilka głównych ulic. Piwniczna Zdrój wkrótce stała się popularnym ośrodkiem wypoczynkowo-turystycznym. W roku 1918 zwrócono się o pomoc do hrabiego Stadnickiego, który pożyczył gminie drewno na budowę mostu na Popradzie. Po wojnie miasto rozwijało się, powstał tartak parowy, apteka i liczne pensjonaty. Zwiększenie ruchu turystycznego spowodowało, że zarząd miasta zdecydował się wybudować nowe łaźnie oraz zatrudnić personel medyczny do obsługi kuracjuszy.

Dodatkowym elementem przyciągającym letników jest Popradzki Park Narodowy, na którego terenie znajduje się 14 rezerwatów przyrody. Pionierską działalność w zakresie ochrony przyrody prowadził tu hr. Adam Stadnicki, założyciel pierwszych rezerwatów leśnych (Łabowiec, Barnowiec, Baniska i Uhryń). Zostały one utworzone jeszcze przed

pierwszą wojną światową.

Dużą rolę w popularyzacji turystyki w tym rejonie, odegrało Polskie Towarzystwo Tatrzańskie. Jego członkowie w 1907 roku wyznaczyli pierwszy szlak turystyczny o długości 17 km, z Piwnicznej Zdroju doliną Czercza, przez Obidzę i Białą Wodę do Jaworek. Członkami w/w organizacji byli także Edward hr. Stadnicki, Helena hr. Stadnicka oraz rządcą ich dóbr, Jan Maniecki. Niektóre ze szlaków przebiegają przez lasy byłego majątku Stadnickich.

W czasie okupacji na terenie lasów piwniczańskich działały grupy dywersyjne i partyzanckie. Przez miasto prowadził szlak kurierski na Węgry. W roku 1945 miasto Piwniczna Zdrój oraz przylegające do niego tereny zostały wyzwolone z rąk hitlerowców.

Obecnie w skład Gminy wchodzi: osiedla w Piwnicznej Zdrój - Borownice, Czercz, Hanuszów, Kosarzyska, Majerz, Miasto, Zawodzie, Zdrojewo oraz sołectwa - Głębokie, Kokuszka, Łomnica Zdrój, Młodów, Wierchomla Wielka i Zubrzyk.

Rytró

Pierwsza informacja źródłowa na temat Rytra znajduje się w dokumencie wydanym przez króla Władysława Łokietka 17 kwietnia 1312 roku dla konwentu Klarysek ze Starego Sącza, któremu przyznano prawo pobierania cła od towarów splawianych rzeką Poprad w pobliżu zamku Ritter („prope castrum Ritter”).

Zamek Ryterski został zbudowany zanim powstała osada Rytró. Według informacji zawartych przez Jana Długosza w „Liber beneficiorum...” istniał już przed 1244 roku, a jego właścicielem był kasztelan sądecki Piotr Wydzyga herbu Janina. W tym okresie zaczęli się osiedlać w okolicy zamku niemieccy rycerze. Z faktem tym związana jest etymologia nazwy Rytró, bowiem Ritter oznacza w języku niemieckim rycerz. Zamek był elementem systemu obronnej granicy południowej oraz miejscem poboru opłat celnych. Umiejscowiony był przy najkrótszej drodze prowadzącej z Małopolski na Węgry, z tego powodu znacznie częściej używanej od oficjalnego traktu prowadzącego Doliną Dunaju. Istnienie zamku zapoczątkowało rozwój wioski Rytró, która początkowo pełniła rolę osady służebnej. Zamek Ryterski wraz z przyległymi wsiami stanowił własność królewska, oddawaną w dzierżawę, z reguły za różnego rodzaju zasługi.

Rytró jest kilkakrotnie wspomniane w królewskich dokumentach z XIV i XV wieku w związku z istniejącą na zamku księżęcą stacją celną (17 kwietnia 1312 r. - przywilej Władysława Łokietka dla Klarysek Starosądeckich; 15 maja 1327 r. – dyplom króla Władysława Łokietka zwalniający od cła kupców zmierzających na jarmark na Św. Małgorzatę w Nowym Sączu - potwierdzony przez króla Kazimierza Wielkiego w 1356 r. oraz króla Zygmunta I w 1512 roku; 18 czerwca 1331 r. - dyplom Łokietka nadający mieszczanom sądeckim - po pożarze Nowego Sącza, las za zamkiem „silvam ultra Ritter castrum sitam” na odbudowę miasta; 6 stycznia 1338 r. - dyplom Kazimierza Wielkiego uwalniający mieszczan krakowskich od cła „in Ritter”.)

W pierwszej połowie XV wieku Zamek Ryterski związany był z chorążym krakowskim - Piotrem z Rytra, przedstawicielem rodu Toporzyków (herbu Topór). Nowy właściciel był żołnierzem, brał udział w wielu wyprawach wojennych m.in. bitwie pod Grunwaldem, Koronowem. Wsławił się na Sądecczyźnie odparciem najazdu wojsk króla Węgier Zygmunta jesienią 1410 roku. Za zasługi otrzymał on od Władysława Jagielly w 1418 roku w dzierżawę zamek w Rytrze wraz z przyległymi wsiami – Przysietnica, Olszana, Wolica, Leszczyna, Czarnym Potokiem oraz sołectwem w Barcicach. Tytułowany był starostą ryterskim.

XVI i XVII wiek to powolny rozwój wsi Rytró. Z czasem wraz z ze zmianą w układzie gospodarczo - politycznym zamek przestał odgrywać rolę obronną - w XVI wieku warownia podupadła, straciła także na znaczeniu droga popradzka. Znaczenie utrzymał Poprad jako szlak

wodny, którym głównie splawiano drewno i pędzono wzdłuż niego zwierzęta – przede wszystkim bydło i konie. W tym okresie powstały nowe przysiółki Rytra – Sucha Struga (przed 1596), Oblazy Ryterskie (około 1629), Roztoka Ryterska. W 1657 roku wojska księcia siedmiogrodzkiego Jerzego II Rakoczego najechały Rzeczpospolitą i uderzyły na Sądcecczyznę; oddziały siedmiogrodzko-kozacko-tatarskie ostatecznie zniszczyły Zamek Ryterski.

W 1770 roku Rytro zostało włączone do Austro-Węgier i znalazło się pod władaniem cesarzowej Marii Teresy. W I połowie XIX wieku powstał w Rytrze ośrodek przemysłu drzewnego. Od tej pory miejscowość rozwijała się bardzo dynamicznie - w 1860 roku działały już dwa tartaki, zbudowano młyn wodny, zaś w 1881 roku powstała pierwsza szkoła. W tym okresie Rytro stało się miejscem zainteresowania turystów, zaczęto organizować kwatery dla letników, powstawały pierwsze wille i pensjonaty.

Zdjęcie 2: Ruiny zamku w Rytrze

Po odzyskaniu niepodległości, Rytro na nowo zyskało duże znaczenie, zarówno jako ośrodek przemysłu drzewnego, jak i miejscowość letniskowa. Gospodarka leśna rozwijała się dynamicznie za sprawą Adama Stadnickiego z Nawojowej – hrabiego, właściciela ziemskiego. Prowadził on racjonalną gospodarkę zasobami naturalnymi, dbał o ochronę przyrody

Beskidu Sąddeckiego – wyreby były planowane, a ubytki obsadzano nowymi drzewami. W 1924 roku został założony rezerwat Baniska. Jednocześnie nastąpił wzrost zainteresowania letników miejscowością. Rytro zostało miejscowością wypoczynkową i dzięki temu miało prawo pobierania taksy klimatycznej. Uruchomiono wille – pensjonaty, już w 1924 roku: „Szarotka”, „Nadzieja”, „Podhale”, następnie: „Esplanado”, „Świtezianka”, „Nasza”, „Jutrzenka”, „Zacisze”, „Pani Sołtysowej”.

Rytro stawło się modnym miejscem wypoczynku, gościło wiele znanych w całej Polsce osobistości. W latach 1892-1901 m.in. przebywał tu powieściopisarz i komediopisarz Michał Bałucki; w 1903 roku na zaproszenie posła Ignacego Daszyńskiego, do Rytra przyjechał Józef Piłsudski (pisał tu felietony do czasopisma „Naprzód”). Poza tym, miejscowość odwiedził również prof. Uniwersytetu Poznańskiego Edward Lubicz Niezabitowski, a w latach 1955-1958 przebywała tu Maria Kownacka, pisząc „Rogasia z Doliny Roztoki”.

W okresie wzmoczonego rozwoju letniska, wraz ze wzrostem ilości turystów powstał ruch ochrony miejscowego dziedzictwa kulturowego, w celu zabezpieczenia zabytkowych ruin

zamkowych, a także poszukiwaniu i propagowaniu wiedzy o miejscowych zabytkach. W 1937 roku powstał komitet, którego celem była restauracja ruin zamku, w tym okresie przeprowadzono prace zabezpieczające oraz zalesiono górę zamkową.

W okresie międzywojennym Rytro weszło w skład gminy zbiorowej – Piwniczna, a w poszczególnych wsiach rządili wójtowie. Wybuch II wojny światowej spowodował zastój w rozwoju gminy. W czasie II wojny światowej na terenach Gminy Rytro działała partyzantka, głównie Armii Krajowej i Batalionów Chłopskich, a pod koniec wojny partyzantka radziecka. Tędy też przebiegała trasa kurierska z Nowego Sącza do Budapesztu.

Po II wojnie światowej do połowy lat 50-tych Rytro stanowiło część gminy zbiorowej z siedzibą w Piwnicznej Zdroju, a następnie po likwidacji gmin i wprowadzeniu gromad, stało się siedzibą samodzielnej gromady. W jej skład obok Rytra wchodziły: Sucha Struga, Oblazy Ryterskie i Roztoka Ryterska. Stan taki utrzymywał się do reformy z I połowy lat 70-tych, kiedy to przywrócono gminę zbiorową i utworzono nowe, mniejsze województwa, likwidując zarazem powiaty. Rytro, Sucha Struga, Oblazy Ryterskie i Roztoka Ryterska stały się ponownie częścią Gminy Piwniczna Zdrój. 1 stycznia 1995 r. powstała samodzielna gmina Rytro, skupiająca obok Rytra miejscowości Sucha Struga, Oblazy Ryterskie, Roztoka Ryterska.

Nawojowa

Początki Nawojowej sięgają roku 1320. Założył ją jako wieś rycerską kasztelan krakowski, Nawoj z Tęczyna. W późniejszych latach stanowiła część ordynacji Ostrogskiej. Na przestrzeni wieków właścicielami Nawojowej byli m.in. Tomasz Nawojowski, szlachcic herbu Stary Koń, Piotr Nawojowski, który zmarł bezpotomnie, a w 1600 roku, na mocy ugody, wieś przeszła w ręce książąt Lubomirskich. Stanowiła wówczas centrum tzw. "klucza nawojowskiego", obejmującego 25 osad w dolinie Kamienicy Nawojowskiej. W 1753 roku nastąpił podział majątku rodowego i „klucz nawojowski” otrzymał ks. Lubomirski, starosta olsztyński. Wkrótce potem, w 1799 roku, Nawojową kupił hrabia Franciszek Stadnicki i wraz z innymi nabytymi ziemiami przekazał w wianie swojej córce. Majątek należał do rodziny Stadnickich przez 146 lat, do czasu parcelacji w latach 1943-45.

Zdjęcie3: Panorama Nawojowej o zmierzchu

Historyk Sądecczyzny, Szczęsny Morawski wspomina o legendzie, według której Nawojową z zamkiem w Rytrze łączyły ponad dziewięciokilometrowe, podziemne korytarze. Zaczynały się ponoć na wzgórzu za kościołem, na którym to miał znajdować się zamek rycerza Nawoja.

Pod koniec XIX wieku Nawojowa liczyła 742 mieszkańców, miała jednoklasową szkołę ludową i gminną kasę pożyczkową.

Ostatnie ćwierćwiecze XIX w. to okres rozkwitu ekonomicznego Nawojowej, głównie za sprawą hrabiego Edwarda Stadnickiego. Założył on hutę, której wyroby były wysoko cenione na rynku lokalnym. W 1904 roku po ukończeniu studiów zagranicznych, majątek przejął wnuk Edwarda, hrabia Adam Stadnicki. Prowadził on bardzo efektywną i racjonalną gospodarkę leśną. W 1907 roku zbudował w Nawojowej nowoczesny tartak parowy i stolarnię, które zatrudniały 60 pracowników. Ich produkty eksportowano do Francji i Anglii.

Dzięki szybkiemu rozwojowi gospodarczemu oraz wysokiej pozycji towarzyskiej jej właścicieli, Nawojowa stała się miejscem wielu wydarzeń i gościło w niej szereg ważnych osobistości. W 1878 roku w lipcu Nawojową odwiedziło kilkunastu uczestników Walnego Zjazdu Towarzystwa Pedagogicznego odbywającego się w Nowym Sączu, a w 1928 kilka osób biorących udział w Międzynarodowym Zjeździe Botaników, którzy pragnęli zobaczyć założony przez hrabiego Adama Stadnickiego rezerwat leśny w Łabowcu.

Najbardziej jednak szczegółowo opisanym w kronikach towarzyskich wydarzeniem była wizyta księżniczki Juliany, późniejszej królowej Holandii. Księżniczka, wraz z małżonkiem, Bernardem zur Lippe Biesterfeldem, przyjechali do Nawojowej w styczniu 1937 roku. Z tej okazji hrabia Adam Stadnicki zorganizował dla pary książęcej i innych zaproszonych gości polowanie w lasach ryterskich. W polowaniu brali udział także, między innymi Józef Mielżyński - Wichliński z Wielkopolski (przyjaciel księcia Bernarda), Stanisław Mycielski (wicestarosta Nowego Sącza), pułkownik Kazimierz Aleksandrowicz (dowódca 1 Pułku Strzelców Podhalańskich w Nowym Sączu), Adam i Antoni Starzeńscy, Adam Woroniecki, Jadwiga Stadnicka z narzeczonym Adamem Czartoryskim. Ceremonia odbyła się w nawojowskim kościele i celebrowana była przez księdza Jerzego Czartoryskiego w asyście dominikanina Michała Czartoryskiego (bracia pana młodego) i księdza Cieńskiego.

Właściciele Nawojowej zamieszkiwali pałac wzniesiony w końcu XVI w. przez rodzinę Nawojowskich, prawdopodobnie przez Piotra Nawojowskiego. Od pierwszych dni okupacji hitlerowskiej aż do 11 września 1944 roku pałac Stadnickich był miejscem intensywnej pracy konspiracyjnej. Przechowywano w nim między innymi amunicję i materiały opatrunkowe. Pałac Nawojowski był schronieniem dla wielu osób poszukiwanych przez gestapo, m.in. Juliana Osterwy z żoną Matyldą z Sapiechów i córką Marią. Po drugiej wojnie światowej Stadniccy musieli

opuścić rodzową siedzibę. Nowe władze Polski i Czechosłowacji odebrały Stadnickim całą ich fortunę i upaństwowiły majątek.

Po wojnie Nawojowa była ośrodkiem administracyjnym szczebla podstawowego. W 1948 roku obszar gminy wynosił 9848 ha, a w jej skład wchodziły następujące miejscowości: Barnowiec, Bączka-Kunina, Czaczów, Frycowa, Homrzyska, Łazy Biegonickie, Maciejowa, Mysłec, Nawojowa, Poręba Mała, Roztoka Mała, Składziste, Złotne, Żeleźnikowa.

Aktualnie gmina zajmuje 51,13 km kw. i tworzą ją: Bączka Kunina, Frycowa, Homrzyska, Nawojowa, Popardowa, Złotne, Żeleźnikowa Mała, Żeleźnikowa Wielka.

Łabowa

Gmina Łabowa położona jest na pograniczu Beskidu Sądeckiego i Beskidu Niskiego, po obu stronach rzeki Kamienicy, na południowy wschód od Nowego Sącza.

Najstarszymi osadami w gminie są Łabowa, Maciejowa, Kamianna i Nowa Wieś. Pozostałe wsie wzmiankowane są po raz pierwszy w połowie XVII w., a większość z nich należała do klucza nawojowskiego. Kiedy klucz przeszedł w ręce rodziny Stadnickich, nastąpił szybki rozwój osad tworzących gminę. Ze względu na położenie oraz fakt, że miały tego samego właściciela, Czaczów, Barnowiec, Maciejowa, Łabowa i Nowa Wieś, należały do parafii rzymskokatolickiej w Nawojowej.

Pierwsza wzmianka o Łabowej datowana jest na rok 1465. Nazwa wsi pochodzi prawdopodobnie od Łabów – szlachty ruskiej osiadłej w tym rejonie po najeździe Tatarów. Inne źródła wywodzą pochodzenie tej nazwy od słowa „lab”, oznaczającego rośliny rosnące na podmokłym gruncie. Osada została lokowana na prawie wołoskim przez Branickich, którzy ustanowili tu parafię greckokatolicką. W Łabowej znajduje się także kościół rzymskokatolicki, ufundowany przez jednego z kolejnych właścicieli wsi hrabiego Adama Stadnickiego.

Kamianna jest wyjątkiem wśród wsi wchodzących w skład dzisiejszej gminy – stanowiła własność kościelną, wchodząc w skład dóbr muszyńskich biskupstwa krakowskiego. Założycielem osady był Jacek Łuczkwiec. Otrzymała ona prawa lokacyjne w 1577 roku.

Maciejowa wchodziła w skład klucza nawojowskiego i aż do końca XIX w. zachowała związki z Nawojową, należąc do tamtejszej parafii. Najstarsze wzmianki o tej wsi znajdują się w dokumentach z 1563 roku. Ponieważ jednak osada zamieszkała była przez ludzi wyznania grecko-katolickiego, w Maciejowej znajdowała się siedziba parafii tego wyznania.

Zgodnie z rejestrem poborowym z roku 1581, Nowa Wieś (jako Wola lub Nowa Wola) należała do parafii prawosławnej w Łabowej. W 1799 wraz z innymi okolicznymi wsiami została wykupiona przez hrabiego Franciszka Stadnickiego. Przed II wojną światową, wieś liczyła 1700

mieszkańców, posiadała, 3 młyny, 5 kuźni oraz folusz., a także 4 tartaki dzierżawione przez zamieszkałą te tereny ludność żydowską.

Do pierwszej połowy XIII w. tereny w dolinach dopływów Popradu, Kamienicy, Łososiny i Dunajca pozostawały niezamieszkałe. Jedyne osady zlokalizowane były przy trakcie na Węgry. Dopiero w drugiej połowie XIII w. założono tu opactwo Klarysek ze Starego Sącza, co zainicjowało akcję osadniczą na tym obszarze.

W XVI w. tereny te stanowiły majątek rodziny Nawojowskich, a po śmierci ostatniego z rodu, Piotra Nawojowskiego, jego dobra przejęli Branicy i Lubomirscy. Ci ostatni, na mocy porozumienia z Branickimi i właścicielami graniczących ziem, Ostrogskimi, weszli w końcu w posiadanie całego klucza nawojowsko-szczawnickiego. W 1651 roku ich posiadłość obejmowała 26 wiosek w tym Białowodę, Czarnowodę, Jaworki i Szlachtową (w części szczawnickiej) oraz Barnowiec, Bończę, Czaczów, Frycową, Homrzyska, Kotów, Krzyżówkę, Kuninę, Lachowiec, Łabową, Łazy, Łosie, Maciejową, Margoń, Młyn, Nową Wieś, Nawojową, Popardową, Roztokę, Rybień, Składziste i Złotne (w części nawojowskiej).

W roku 1753 na mocy ugody w Kolbuszowej nastąpił podział fortuny Lubomirskich, a część nawojowska (bez Łabowej i kilku wiosek) pozostała przy księciu Sanguszcze. Po pierwszym rozbiórce i śmierci Sanguszki, ziemie te wykupiła Helena Apolonia Massalska herbu Korczak, księżna de Ligne, by w osiem lat później odsprzedać je Franciszkowi Stadnickiemu herbu Szreniawa. Łabowa wraz z okolicznymi wioskami stała się własnością Stadnickich dopiero w 1799 roku. W ostatnich 25 latach XIX w. za sprawą Edwarda Stadnickiego nastąpił gwałtowny rozwój ekonomiczny całego regionu.

Zdjęcie 4: Poranek na Uhryniu
Fot. Barbara Łączna

Po I wojnie światowej rozwijało się szkolnictwo i kultura. Zakładano i rozwijano sieć czytelni i bibliotek, działało Towarzystwo Szkół Ludowych, wybudowano szkołę. Ożywioną działalność społeczno-kulturalną prowadzili Łemkowie zrzeszeni w Stowarzyszeniu im. Z. Kaczkowskiego. W 1920 roku z ich inicjatywy założono pierwszą na tym terenie organizację strażacką Zaporozec.

W czasie II wojny światowej w gminie działał ruch oporu i oddział partyzancki dowodzony przez majora Juliana Zubka ps. Tatar. Pod koniec wojny Działała tutaj Ukraińska Powstańcza Armia, w 1947 wysiedlono całą ludność Łemkowską z tych okolic (większość sołectw gminy była w całości zamieszkała przez Łemków).

Gmina Łabowa została utworzona w roku 1973 i tworzy ją 13 sołectw: Barnowiec, Czaczów, Kamianna, Kotów, Krzyżówka, Łabowa, Łabowiec, Łosie, Maciejowa, Nowa Wieś, Roztoka Wielka, Składziste, Uhryń.

3. Mieszanka kultur

Piwniczna Zdrój, Rytro, Nawojowa i Łabowa to tereny szczególnie bogatym pod względem etnograficznym. W drugiej połowie V oraz w VI w. napłynęła tu ludność słowiańska, a od VII – VIII w. nastąpiła intensyfikacja osadnictwa. Początkowa ekspansja Czechów na północ, została powstrzymana pod koniec X wieku przez Bolesława Chrobrego i od tej pory tereny te stały się jednym z głównych regionów nowo powstającego państwa polskiego. Nasilenie osadnictwa na terenie Beskidu Sądeckiego nastąpiło w XII i XIV w. Dużą rolę odegrały gospodarujące tu Klaryski ze Starego Sącza oraz biskupi krakowscy. Obszar ten zamieszkiwało, a częściowo nadal zamieszkuje, kilka grup etnicznych: Lachów Sądeckich, Łemków, Górali Sądeckich oraz przybyłych tu później Cyganów karpackich.

Lachy Sądeckie

Lachami określano Polaków osiadłych na Sądecczyźnie. Stanowili oni ogniwo pośredniczące między góralami, a mieszkańcami nizin Małopolski. Nazwa ta przyjęła się, aby podkreślić ich odmienną kulturę od zamieszkującej te tereny ludności góralskiej. Charakterystycznymi cechami, odróżniającymi Lachów od Górali są: styl architektury, stroje ludowe, tańce i śpiewy, a także sztuka ludowa. W zabudowie mieszkalnej dominowała wielobudynkowa zagroda złożona z drewnianych budynków z okrągłych bali o czterospadowym dachu krytym słomą, często malowanych wapnem. Charakterystyczne dla Lachów było trzymanie w chałupie przez cały rok bydła. Strój ludowy to połączenie stroju krakowskiego z góralskim. Mężczyźni nosili koszulę z białego płótna, zdobioną na kołnierzyku, mankietach i gorsie delikatnym białym lub czerwonym haftem dziurkowym, kaftan sięgający kolan z bogatym haftem, ozdobiony mosiężnymi guzami i chwaścikami z włóczki oraz spodnie z granatowego sukna, zdobione wielobarwnym haftem. Strój uzupełniał czarny kapelusz przyozdobiony wstążką z bukiecikiem sztucznych kwiatków. Strój kobiet składał się ze spódnicy zwanej różowaniem, zakrytej zapaską, białej płóciennej koszuli, aksamitnego gorsety wyszywanego, oraz chusty.

W sztuce ludowej uwagę charakterystyczne są bogate wielobarwne hafty, bibułkowe ozdoby głównie kwiaty. Muzyka zawierała elementy góralskie i krakowskie.

Czarni Górale

Czarni Górale zamieszkiwali dolinę Popradu począwszy od Barcic po Wierchomlę i granicę państwa na południu.

Czarni Górale wyróżniali się oryginalnym strojem, odmiennym od Górali Podhalańskich, ubiór był prosty i odznaczał się skromnym zdobieniem. Charakterystyczne dla stroju męskiego były hołośnie (spodnie) z wąskim czerwonym lampasem, kurtki tzw. gunie, wykonane z czarnego lub brązowego sukna samodziałowego. Inne elementy męskiego stroju to czarne kapelusze otoczone pęczkiem czerwonej wełny, czarna lub ciemnoniebieska kamizelka z metalowymi guzikami, wąski pas skórzany z ćwiekami i kierpce z długimi natłokami opasującymi hołośnie nad kostką. Ubiór kobiecy to obcisły kaftanik (katanka), długa spódnica z drukowanego płótna dla dziewcząt i jednobarwna spódnica wełniana obszyta tasiemkami u dołu, na spódnice nakładano białe lub kolorowe zapaski, oraz dodatki - chustki z frędzlami i sznury korali.

Domostwa budowana na zrąb i kryto słomą lub gontem, tynkowano, a następnie malowano ściany zewnętrzne. W sztuce ludowej za uwagę zasługuje zdobnictwo w drewnie, widoczne szczególnie w szczytach domów i ganków. Powszechna była też sakralna rzeźba w drewnie, częstym tematem był Chrystus u Słupa.

Łemkowie

Na słabe na tym obszarze osadnictwo polskie oraz grupy pasterskie wędrujące pasem Karpat, od Bałkanów w XV i XVI w. napłynęła szeroka fala osadnictwa ruskiego. Łemkowie mówili dialektem języka ukraińskiego, jednak posiadali wiele cech własnych, odróżniających ich od sąsiednich grup (Rusinów Szlachtowskich czy Bojków). Charakterystyczne tylko dla Łemków były wsie łańcuchowe o układzie tzw. łańców leśnych. Zajmowali się oni pasterstwem i rolnictwem, a także produkcją dziegciu i mazi, druciarstwem oraz wyrobem drobnych przedmiotów drewnianych.

Charakterystyczną cechą męskiego stroju łemkowskiego był płaszcz wykonany z brązowego samodziałowego sukna, sięgający do połowy łydek tzw. czucha, oraz krótkie kamizeli z błękitnego lub granatowego sukna (lejbiak). Kobiety nosiły koszule z cienkiego płótna, wyszywane krzyżykowym haftem, ozdobione krezami przy kołnierzu i mankietach, ciemne spódnice perkalowe wykonane z ręcznie farbowanego materiału, ozdabiane jaskrawymi wstążeczkami oraz gorsety z ciemnego lub granatowego sukna ozdabiane haftem w kształcie kwiatów. Pod względem religii należeli do obrządku wschodniego, pozostałością po Łemkach na Sądecczyźnie są cerkwie grecko-katolickie w większości drewniane, które przeważnie służą teraz jako świątynie rzymskokatolickie.

Poza wyżej wymienionymi głównymi grupami etnicznymi, tereny Beskidu Sądeckiego

zamieszkiwali także Cyganie Karpaccy i Żydzi.

Polscy Cyganie wyżynni zbliżeni są kulturowo do Romów ukraińskich i słowackich. W rejonach te przybyli prawdopodobnie w XV-XVI w. W ich języku widoczne są naleciałości z języków słowackiego i węgierskiego. Od wieków prowadzą osiadły tryb życia i do dziś zatracili większość romskich zwyczajów.

Żydzi sądecki zajmowali się głównie handlem, usługami i rzemiosłem, a także prowadzili liczne szynki, młyny i browary (często dzierżawione od właściciela majątku), oraz pobierali cła i myto. Część z nich była chasydami, czasem bardzo ortodoksyjnymi.

Tradycja ludowa i kultura materialna, obok niezaprzeczalnych walorów przyrodniczych, stanowią o atrakcyjności turystycznej omawianych gmin. Do dzisiaj obyczaje ludowe kultywowane są przede wszystkim przez dwie grupy etniczne zamieszkujące ten region - góralską i lachowską.

4. Sztuka Ludowa

Kultura ludowa na obszarze omawianych gmin cechuje się dużą oryginalnością. Na specyfikę tę wpływa wielość grup etnicznych – Lachy Sądeckie, Czarni Górale oraz wpływ mniejszości narodowych przede wszystkim Łemków, a także Romów. W większości tradycje ludowe przetrwały i są kultywowane. Dorobek sztuki rękodzielniczej jest bardzo różnorodny. Charakterystyczna dla tego regionu jest rzeźba (przede wszystkim grubo ciosane drewniane rzeźby - świątki), a także stolarstwo ludowe, koronkarstwo, hafciarstwo, wyrób zabawek, kowalstwo artystyczne.

Kultura tradycyjna stanowi ważną część ogólnoswiatowego dziedzictwa kulturowego. Kulturowa różnorodność wyrażająca się w zwyczajach, tradycjach jest coraz częściej czynnikiem rozwoju lokalnego, sposobem na przyciągnięcie turystów, tworzenie nowych, pozarolniczych miejsc pracy oraz kreowanie pozytywnego wizerunku regionu.

Jednym z najważniejszych działań w dziedzinie kultury jest ochrona sztuki i rękodzieła ludowego na równi z innymi unikatowymi dobrami kultury narodowej.

Twórcy kultury

Artyści pokazują otaczający świat we własnym subiektywnym odczuciu, wybierając z niego najistotniejsze elementy i przekładają go na język poezji, muzyki, architektury czy malarstwa. Artyści kształtują świadomość, upowszechniają określone postawy i wzory społeczne,

przeświadczenia światopoglądowe i moralne. Nie do przecenienia jest także rola artystów w zachowaniu lokalnego dziedzictwa kulturowego – gwary, obyczajów, religii.

Na obszarze omawianych gmin tworzy wielu artystów, nie sposób wymienić wszystkich, przedstawiamy sylwetki wybranych osób, jednocześnie przepraszając, wszystkich tych których nazwiska nie znalazły się w niniejszym raporcie, choć ich osiągnięcia dla kultury sądeckiej i narodowej są bardzo istotne.

Barbara Krężołek-Paluchowa – poetka, malarka. Ukończyła Architekturę Wnętrz na ASP w Krakowie, malarka, członek ZPAP. Maluje pejzaże, portrety, kwiaty, kompozycje fantastyczne, stosuje różne techniki: olej, pastel, akwarele. Wydała arkusz poetycki "Wiersze" i trzy tomiki wierszy: "Zielenią ku niebu", "Trawy płyną", "Dom bez okien". Współzałożycielka i od kilku lat redaktor naczelny miesięcznika samorządu lokalnego "Znad Popradu" ukazującego się w Piwnicznej Zdroju. Prowadzi warsztaty plastyczne z młodzieżą w MGOK w Piwnicznej Zdroju. Otrzymała Brązowy Krzyż Zasługi za szerzenie kultury w woj. nowosądeckim.

Stanisław Chomiczewski – malarz, realista. Ukończył ASP w Krakowie, głównymi tematami jego prac są konie, pejzaże i portrety. Jego obrazy są prezentowane na wystawach indywidualnych i zbiorowych, znajdują się w zbiorach muzealnych i kolekcjach prywatnych w kraju i za granicą. Artysta mieszka w Uhryniu, w domu prowadzi Galerię Autorską "Chomiczówkę".

Tadeusz Ciemierkiewicz – malarz, symbolista, ukończył wrocławską PWSSP, był stypendystą Ministra Kultury i Sztuki. Brał udział w licznych wystawach indywidualnych i zbiorowych w kraju i za granicą, m.in. w: Nowym Sączu, Zakopanem, Krakowie, Norymberdze, Nowosybirsku. Artysta stosuje eksperymentalne techniki malarskie m.in. metodę podsypywania obrazów piaskiem. Mieszka i udziela lekcji malarstwa na Uhryniu,.

Wiesław Szyszka - artysta rzeźbiarz, mieszka w Paszynie, urodzony w Rytrze. W latach 1982-1987 studiował na Wydziale Rzeźby Akademii Sztuk Pięknych w Krakowie. Pracował m.in. nad wystrojem kościołów i kaplic ("św. Franciszek z Asyżu", "Droga Krzyżowa" w kościele parafialnym pod wezwaniem Świętej Rodziny w Rytrze). Brał udział w licznych wystawach zbiorowych sądeckiego środowiska plastycznego.

Wiesław Kotarba – rzeźbiarz, urodzony w Piwnicznej Zdroju. Ukończył Państwowe Liceum Sztuk Plastycznych im. A. Kenara w Zakopanem. Rzeźbi wyłącznie w drewnie, w twórczości artysty dominuje tematyka sakralna.

Wanda Łomnicka – Dulak – poetka, autorka felietonów gwarowych i artykułów do miesięcznika "Znad Popradu". Z wykształcenia ekonomistka. Od lat związana jest folklorem, kulturą i obyczajowością, jest autorką scenariuszy, widowisk obrzędowych i wierszy pisanych gwarą i polszczyzną literacką. Debiutowała w 1987 roku w tygodniku "Dunajec". Wielokrotnie

zdobywała nagrody literackie, jeden z jej wierszy zamieszczony został w antologii "Wołanie z ziemi" - przygotowanej dla Ojca Świętego.

Artyści ludowi

Piwniczna Zdrój, Rytro, Łabowa i Nawojowa to miejsca gdzie silne poczucie tożsamości lokalnej i regionalnej pozwala na kultywowanie tradycji oraz rozwój sztuki ludowej, która występuje równolegle do sztuki kreowanej przez profesjonalistów. Tradycyjne rzemiosła, zawody, specjalizacje, specyficzne umiejętności są przekazywane z pokolenia na pokolenie i sztuka ludowa na tych terenach wciąż się rozwija. Na terenie omawianych gmin żyje i tworzy wielu pasjonatów - ludzi z ogromną chęcią tworzenia i pozostawienia czegoś po sobie. Nie sposób wymienić wszystkich twórców, niektórzy z nich to ludzie bardzo skromni i unikający rozgłosu, jednak wszystkim artystom należą się słowa uznania za przybliżenie bogactwa rodzimej kultury, lokalnej tradycji, inspiracje i możliwość bliskiego spotkania z dziedzictwem kulturowym regionu. Wymieniając, więc nazwiska niektórych twórców ludowych z góry przepraszamy tych, którzy nie znaleźli się w tym wykazie, bowiem z wymienionych wcześniej powodów nie można uhonorować wszystkich.

Rzeźbiarze ludowi z tego terenu to m.in. Edward Grucela i Stanisław Lebdowicz z Piwnicznej Zdroju, Janusz Jedynek z Nawojowej, Franciszek Pawlik i Władysław Wnętrzak z Rytra, Władysław Stefaniak, Krzysztof Skraba, Krzysztof Zieliński, Zbigniew Szarek i Józef Socha z Łabowej.

Malarstwo reprezentują m.in. Marta Bielawa, Antoni Dulak, Leszek Klimczak, Helena Luksa, Elżbieta Hasior.

Hafciarstwo i koronkarstwo należy do najpopularniejszych gałęzi artystycznego rękodziela ludowego. Tradycje rękodzielnicze podtrzymują m.in. Urszula Sacha, Zofia Mołodec, Monika Socha, Janina Nosal, Jolanta Ryba, Irena Socha, Zdzisława Plata, Maria Kloze, Władysława Burzyńska, Alicja Kurzeja, Irena Hasior, Franciszka Horowska, Anna Izworska, Maria Bębenek,

Tkactwem tradycyjnym, a w szczególności gobelinarstwem zajmują się m.in. Maria Papaj, Małgorzata Polańska – Kubiak, Anna Buczek, Teresa Sałata,

W ostatnich latach wzrasta zainteresowanie kowalstwem artystycznym, w regionie tą sztuką rzemiosła zajmują się m.in. Stefan Baran, Bronisław Jarzębak, Stanisław Kosmydel, Stanisław Sławecki.

5. Muzyka ludowa

Muzyka ludowa jest elementem tradycji ludowej przekazywanej z pokolenia na pokolenie bez nut i zapisów drogą zapamiętywania. Powstaje anonimowo i spontanicznie, jest związana z życiem codziennym ludzi, regionalnymi obrzędami i wierzeniami.

Muzyka Czarnych Górali

*„Poprodzie, Poprodzie, piykno nasa rzyko,
niyś moje śpiewanie syroko, daleko.
Póde jo, póde jo nad Popradu wode,
Przypomni mi się tu moje lata m/ode.
Poprodzie, Poprodzie, Kochom ty Piwniczne,
Sumis góróm lasom swe śpiewki przełicne.”*
Fragment piosenki zespołu *Dolina Popradu*

Na podstawie badań etnograficznych w latach pięćdziesiątych oraz rozmów z najstarszymi mieszkańcami Piwnicznej Zdroju i sąsiednich wiosek udało się odnaleźć wiele charakterystycznych pieśni i tańców Czarnych Górali, zrekonstruować strój góralski. Górale nadpopradzcy posiadali oryginalny folklor (stroje, pieśni, muzykę, tańce i zwyczaje), różny od górali podhalańskich.

Kapela składała się z I skrzypiec – prymów, II – sekundów, basów, klarnetu, a później trąbki. Wykorzystanie klarnetu i trąbki jest cechą charakterystyczną tego regionu, bowiem te instrumenty raczej nie pojawiają się w zespołach góralskich. Wykorzystywano także instrumenty archaiczne jak trubita, piszczałka, okaryna oraz heligonka. Teksty pieśni mają bogatą tematykę, jedne wychwalają

Zdjęcie 5: Występ zespołu "Dolina Popradu"

piękno gór i wyrażają skargę na surowość życia, inne są żartobliwe. Pieśni do tańca są zazwyczaj bardzo rytmiczne, przeważają tańce zespołowe takie jak paw, hanok, bliśniok, polka bez stołek, czardasz, obyrtany, pasterski. Pieśni i taniec uzupełniano gadką, niezwykłą opowieścią lub anegdotą opartą na obserwacji życia. Elementem zabaw muzycznych były popisy zręcznościowe chłopców np. odrywanie od trawy, kocury, dupek, łamanie na ręce.

Tradycje i zwyczaje "czarnych górali" kultywuje w Piwnicznej Zdroju Regionalny Zespół "Dolina Popradu". Zespół został założony w 1965 roku z inicjatywy piwniczańskich nauczycieli:

Edwarda Gruceli - muzyk, rzeźbiarz, Eugeniusza Lebdowicza - polonista i Mieczysława Łomnickiego – muzyk, historyk. Zespół występuje w regionalnych strojach, które udało się zrekonstruować na podstawie opisów i zachowanych części ubioru. Oprócz muzyki, śpiewu, tańców zespół posiada w repertuarze widowiska zwyczajowo-obrzędowe – „Na holi”, „Pobór rekrutów”, „Muzyka po koście”, „Program kolędniczy”, „Wesele piwniczańskie”. Zespół wielokrotnie brał udział w różnego rodzaju konkursach i festiwalach, zdobywając niejednokrotnie wysokie nagrody i wyróżnienia m.in. Ludowy Oskar – nagroda im. Oskara Kolbergera, Złote Serce – I nagroda na Festiwalu Folkloru Górali Polskich w Żywcu, Srebra Ciupaga na Międzynarodowym Festiwalu Folkloru Ziemi Górskich, Nagroda specjalna za autentyczność i uratowanie strojów czarnych górali. Kierownikiem artystycznym, muzycznym i choreografem od początku istnienia zespołu do obecnej chwili jest Edward Grucela. Od 1965 roku przez zespół przeszło ok. 400 osób. wielokrotnie nagrywał swoje utwory dla Polskiego Radia (I program oraz Radio Kraków) a także dla telewizji m.in. w ramach cyklu „Obrzędy i zwyczaje” film „Pożegnanie rekrutów”(1986) i film krótkometrażowy „ Tryptyk sądecki”. Od 1978 roku zespół działa przy MGOK w Piwnicznej Zdroju. W Piwnicznej Zdroju tradycje góralskie podtrzymuje także Grupa Śpiewacza Kobiet z Młodowa, prowadzona przez Marię Krasowską.

Muzykowanie Lachów Sądeckich

W Gminie Nawojowa kultywowana jest tradycja Lachów sądeckich. Odrębność kulturową widać także w muzyce, tańcu i śpiewach lachowskich. Dominują melodie oparte na rytmie walca, o charakterze lirycznym, a także żywe tańce z podkładem muzycznym kontrabas, klarnetu i trąbki. Charakterystyczne są tańce, rzadko występujące w innych regionach, takie jak krzyżak, cięta polka, surak i siadany.

W Nawojowej działa Zespół Regionalny "Nawojowiacy", który reprezentuje folklor ludowy Lachów Sądeckich. Zespół powstał w 1993 roku przy Gminnym Ośrodku Kultury Sportu i Rekreacji w Nawojowej. Choreografem zespołu jest pani Zofia Skwarło. Zespół jest członkiem Międzynarodowej Rady Stowarzyszeń Folklorystycznych, Festiwalu i Sztuki Ludowej. Na repertuar zespołu składają się widowiska takie jak: "Ocepiny", "Po kolędzie", "Wesele", "Jasełka". Zespół jest laureatem wielu nagród i wyróżnień m.in. na Festiwalu Folkloru Górali Polskich w Żywcu, Międzynarodowych Spotkaniach Folklorystycznych w Pyrzycach, Zdobywcą Brązowej Ciupagi na Międzynarodowym Festiwalu Folkloru Ziemi Górskich w Zakopanem.

Przy Gminnym Ośrodku Kultury Sportu i Rekreacji w Nawojowej działa także Dziecięco - Młodzieżowy Zespół Folklorystyczny "Piecuchy". Został założony w 1995 roku i skupia utalentowaną młodzież z regionu. W programie poza folklorem lachowskim prezentuje także kulturę Górali Żywieckich, Pogórza Gorlickiego i rejonu krakowskiego. Główne spektakle z repertuaru zespołu to: "Kolędniczy" i "Jasełka". Zespół jest członkiem Międzynarodowego Stowarzyszenia Folklorystycznego, Festiwalu i Sztuki

Ludowej. Zespół prezentował się na przeglądach i festiwalach ogólnokrajowych m.in. w Łowiczu, Bojanowie, Krakowie, Przemyślu oraz na Międzynarodowym Festiwalu Dziecięcych Zespołów Regionalnych "Święto Dzieci Gór" w Nowym Sączu.

6. Sztuka pszczelarska

Tradycje pszczelarskie sięgają osiadłych na tych terenach Łemków, do tradycyjnych zawodów Łemków należało bowiem bartnictwo. Nieskażone środowisko i walory przyrodnicze pozwalają pozyskać tu produkty pszczele najwyższej jakości. Przepowiednia sprzed wieków mówi, że na tej ziemi złoto będzie rodzić się na kamieniu, właśnie tym złotem jest miód spadziowy.

W 1960 roku do Kamiannej przybył ks. Henryk Osuch i z jego inicjatywy została założona tu pierwsza pasieka, od tego momentu rozpoczął się intensywny rozwój pszczelarstwa na tych terenach. Ksiądz Osuch stał się ważnym animatorem ruchu pszczelarskiego w Kamiannej. Podczas Pierwszego Sądeckiego Dnia Pszczelarza w roku 1972 zrodziła się inicjatywa budowy Domu Pszczelarza, który został wybudowany w 1983 roku, przy dużym zaangażowaniu mieszkańców i braci pszczelarskiej z całej Polski. Aktualnie Pasieka „Barć” prowadzona jest przez małżeństwo – Emilię i Jacka Nowaków. Kontynuując pracę ks. Osucha państwo Nowakowie stworzyli unikatowe przedsięwzięcie, połączenie skansenu z centrum edukacyjno – zdrowotnym, dzięki któremu można poznać cały cykl produkcji miodu. W Pasiece „Barć” pozyskuje się praktycznie wszystkie produkty pszczele (m.in. miód pszczeli, propolis - kit pszczeli, mleczko pszczele, pyłek kwiatowy). Działa także laboratorium, gdzie produkowane są, głównie na bazie propolisu (kitu pszczelego) maści, kremy, roztwory wykorzystywane w apiterapii. Pasieka jest bazą dydaktyczną dla uczniów, studentów i pszczelarzy z całej Europy. Prowadzona jest promocja produktów pszczelich, turyści mogą zapoznać się ze sztuką pszczelarską, zdobyć informacje o leczniczych właściwościach produktów pszczelich, a także skorzystać z gabinetu apiterapii.

Od kilkunastu lat prowadzone są tu także badania nad pszczołami (selekcja materiału hodowlanego, ocena morfologiczna pszczoł), prace wykonywane są pod stałą kontrolą Krajowego Centrum Hodowli Zwierząt. W Pasiece „Barć” wyselekcjonowano pszczołę, która została nazwana od miejscowości "Kamianka". Pszczoła ta znosi ekstremalne warunki klimatyczne głównie długi okres zimowy i niekorzystny pokarm jakim w okresie zimy jest spadź.

Dom Pszczelarza jest miejscem spotkań pszczelarzy z całej Polski, znajduje się tu muzeum pszczelarstwa, gabinet leczenia produktami pszczelimi, sklep pszczelarski, bogaty

księgozbiór literatury pszczelarskiej. W Kamiennej organizowane są rokrocznie Targi Pszczelarskie. W Kamiennnej działa również Zrzeszenie Związku Pszczelarzy Pogórza.

W gminach Beskidu Sądeckiego mimo trudnych warunków klimatycznych rozwija się pszczelarstwo. Produkcja miodu oparta jest na tradycyjnych recepturach, co pozwala zachować doskonałą jakość.

7. Kultura pasterska

Pasterstwo w Beskidzie Sądeckim ma bogate i stare tradycje, wywodzące się od przybyłych na te tereny wędrownych ludów wołoskich. Osadnicy wołoscy wpłynęli na kształt materialnej i duchowej kultury dzisiejszych górali. Zagospodarowali wyższe partie Beskidów, upowszechnili pasterstwo wysokogórskie oraz wywarli ogromny wpływ na twórczość muzyczną, plastyczną i architekturę.

Wołosi to naród o pochodzeniu romańskim, wywodzą się z półwyspu bałkańskiego i stamtąd właśnie rozpoczęła się ich stopniowa migracja na północ. Osadnicy wołoscy przemieszczali się z terenów dzisiejszej Rumunii łukiem Karpat, aż do Moraw. Najintensywniejsza fala osadnicza nastąpiła w XIV wieku i objęła ludność pastersko-rolniczą, która poszukiwała ziemi w celu osiedlenia się na stałe. Tereny wysokogórskie Beskidu nie były w tym czasie użytkowane rolniczo, a ludność żyjąca w tym regionie zajmowała się głównie rolnictwem, uprawiała ziemię na zboczach górskich, w pobliżu dolin, gdzie zakładano najczęściej wsi. Wołoscy osadnicy zajmowali przede wszystkim wysokie tereny grzbietowe oraz wyższe stoki górskie, które nie nadawały się do gospodarki rolnej. Osady lokowano na prawie wołoskim. W

Zdjęcie 6: Redyk
Fot. Barbara Paluch

nowolokowanych wsiach wydzierżawiano osadnikom las do wykarczowania i zwalniano ich z opłat na 20 lub więcej lat (wolnizna). Osadnicy posiadali swój własny samorząd, sąd i prawo do opuszczania wsi.

Wraz z pojawieniem się Wołochów gospodarka rolna przeszła ogromną przemianę - rozpoczęto hodowlę owiec, kóz i bydła. Wołosi wprowadzili oryginalny sposób wypasu owiec, przyjęty do dziś, a także przetwórstwo produktów otrzymanych dzięki gospodarce hodowlanej (mleko, sery, wełna).

Wypas owiec na pastwiskach, polanach i halach był sezonowy i trwał od wiosny do jesieni. Zaczynał się i kończył uroczystym redykiem. Pobyt na hali rozpoczynał się w dzień

św. Wojciecha (23 kwietnia), a kończył w dzień św. Michała Archanioła (29 września).

Opiekę nad stadem sprawował baca, do pomocy miał podległych mu pasterzy - juhasów (zwanych czasem wałachami), a także młodych chłopców tzw. honielników. W ciągu dnia stada owiec wypasane były na halach, na noc zaś spędzane do ruchomych zagród – tzw. koszarów. W czasie wypasu życie na hali koncentrowało się w szałasie. Szalas podzielony był na dwie części – roboczą i mieszkalną. Szalas nie tylko dawał schronienie, ale był miejscem przerobu mleka owczego na sery. Zbudowany był z drewna łączonego na zrąb, nakryty dwu lub czterospadowym dachem. Pokrycie dachu stanowiły dranice, które uzyskiwano z drewnianego klocka dartego przy użyciu siekiery i klinów. Ściany szalasu uszczelniane były poprzez gacenie czyli zatykanie szczelin w miejscu przylegania do siebie dwóch belek nośnych powrótami kręconymi z wysuszonego siana (czasem też mchem wymieszanym z gliną). W części mieszkalnej najważniejsze miejsce zajmowała watra, czyli ognisko, które przez cały czas wypasu nie powinno zgasnąć, gdyż przyniosłoby to nieszczęście. Inne charakterystyczne elementy budownictwa pasterskiego to: koliby (chatki mieszkalne w okresie letnim) i szopy, które budowano dla zwierząt lub przechowywania w nich siana. Budownictwo szałaśnicze stało się pierwowzorem stylu regionalnego architektury obszarów górskich.

Bardzo ważnym elementem pasterskiego życia był przesady i wypełnianie zwyczajów, które gwarantowały pomyślność w gazdowaniu. Wypasowi towarzyszyły tradycyjne obrzędy jak zapalenie watry, aby ogień przyniósł pomyślność, wspólne modlitwy bacy i juhasów za szczęście i pomyślność pięciomiesięcznej gospodarki szałaśniczej, liczenie owiec przy wpuszczaniu ich do koszar.

8. Architektura

Zdjęcie 7: Chałupa na Obidzy
Fot. Antoni Lebdowicz

Zdjęcie 8: Chałupa polemkowska w
Wierchomli
Fot. Antoni Lebdowicz

*Nad /ukiem lekkim -
brwią z kamienia
na ściany
niezmocnym czole
w oknach radosnych i otwartych
gdzie twarze zamiast pelargonii
gdzie prostokąty bardzo ścisłe
obok marzącej perspektywy
gdzie ornamentem obudzony
strumień na cichym polu p/aszczyn
gdzie ruch z bezruchem linia z
krzykiem
niepewność drżąca prosta jasność
ty jesteś tam
architekturo
sztuko z fantazji i kamienia
tam jesteś piękno zamieszka/e
nad /ukiem lekkim
jak westchnienie
na ścianie
bladą wysokością
i w oknie
szybą za/zawionym
wygnaniec kształtów oczywistych
głoszę twój taniec nieruchomy*

Zbigniew Herbert

Na dziedzictwo architektoniczne gmin Łabowa, Nawojowa, Rytró i Piwniczna Zdrój, składa się wiele różnych typów obiektów, począwszy od ruin Zamku Rycerskiego, zabudowy mieszkalnej, cerkwie grecko-katolickie po kapliczki i krzyże przydrożne. Dla społeczności lokalnej te mają symboliczną wartość, wzmagając poczucie wagi historycznej i tożsamości mieszkańców.

Ciekawym elementem omawianych terenów jest architektura osadnicza, będąca spuścizną po Łemkach i Czarnych Góralach. Na terenie gmin zachowało się sporo zabytkowej zabudowy z przełomu XIX i XX wieku.

Na terenie Rytra znajduje się wiele dobrze zachowanych domów drewnianych zbudowanych na początku XX wieku, a także wille letniskowe z przełomu XIX i XX. Na szczególną uwagę zasługuje drewniany spichlerz z początku XIX wieku, drewniano – murowana leśniczówka z 1934 roku w Roztoce Rycerskiej, drewniana kuźnia w Suchej Strudze. Na Polanie Makowica znajduje się interesująca zabudowa przysiółkowa, reprezentująca kulturę pasterską. Na terenie Oblazów Rycerskich jest kilka domów charakterystycznych dla dawnej architektury Czarnych Górali – są to chałupy stawiane na zrąb ze świerkowych lub jodłowych bali kryte czterospadową strzechą, a do początku XX wieku dwuspadowym dachem.

Na terenie gminy Łabowa zachowały się domy mieszkalne Łemków. Domy Łemków składały się z izby i komory. Zagroda zabudowana była w kształcie litery L. W jej skład oprócz izby mieszkalnej wchodziła stajnia, owczarnia, wozownia, oraz strych pełniący rolę stodoły. Dookoła okien malowano obwódki z dużych białych lub czarnych kropek, a szpary między belkami bielono wapnem.

Poza pozostałościami zabudowy mieszkalnej na obszarze gmin znajdują się inne pozostałości kultury materialnej.

Zabytkowy układ urbanistyczny Piwnicznej Zdroju - od czasów lokacji miasta zachował się prawie niezmieniony układ urbanistyczny z czworobocznym rynkiem i wychodzącymi z jego narożników ulicami. Rynek otaczają XIX-wieczne kamienice, pod którymi zachowały się zabytkowe piwnice, nawet z XV wieku, w których przechowywano niegdyś węgierskie wino.

Zdjęcie 9: Zabytkowa studnia w Piwnicznej Zdroju

Według legendy system piwnic miał się ciągnąć aż pod Niemcową. W południowej części rynku znajduje się Ratusz, który został zbudowany w XIX wieku i początkowo pełnił funkcję wartowni. Aktualnie jest odnowiony i mieści się w nim siedziba władz Miasta i Gminy Piwniczna Zdrój.

W centralnej części rynku znajduje się zabytkowa cysterna z XVII wieku -studnia, która zaopatrywała mieszczan w wodę do użytku codziennego, a później była zbiornikiem przeciwpożarowym. Na początku XIX wieku doprowadzono do niej wodę systemem drewnianych rur. Na wyposażeniu studni była sikawka, skórzane wiadra i beczki na wodę. W 1876 roku studnia spłonęła wraz z całym wyposażeniem, uratowała się jedynie figura św. Floriana, w 1913 roku

cysternę zrekonstruowano.

Zamek w Rytrze

„Droga śród najpiękniejszych okolic doprowadza nas aż pod gruzy. Leżą ona na górze skalistej, popod którą szumiący Poprad płynie. Wieża okrągła, dość wysoka, sterczy śród gązów...”

Żegota Pauli

Nazwa ryterskiego zamku - według Długosza - pochodzi od niemieckiego wyrazu Ritter), gdyż mieli go zbudować niemieccy raubritterzy (rycerze rabusie). Według innych źródeł został wzniesiony przez Teodora Świebodzica za czasów Henryka Brodatego lub za czasów Bolesława Chrobrego. Jednakże pierwsze wzmianki o zamku pojawiają się w „Liber Beneficiorum” Długosza, gdzie cytuje testament kasztelana sądeckiego, Piotra Wydzygi z 1244 roku. Z zapisów

wynika, że kasztelan był właścicielem zamku Ritter w I połowie XIII wieku. W 1312 roku Władysław Łokietek ustanowił komorę celną i przekazał zamek konwentowi Klarysek. W latach 40-tych zamek wrócił w dobra królewskie i był do XVI w. dzierżawiony za zasługi. W drugiej połowie XVI wieku stracił swoje znaczenie, a najazd Rakoczego w 1657 obrócił go w ruinę. Nigdy nie został odbudowany.

Zdjęcie 10: Ruiny Ryterskiego Zamku

Aktualnie z dawnej warowni zachowała się ruina kamiennej, okrągłej wieży, dziedziniec, resztki murów obronnych od wschodu, zachodu i północy z otworami strzelniczymi i fragmentem portalu. Zamek w Rytrze utrzymany jest pod postacią trwałej ruiny i podlega strefie ochrony konserwatorskiej A. Oprócz zamku ochronie podlegają stoki opadające w kierunku Popradu oraz stoki bezpośrednio nad obiektem.

Zespół Pałacowo – Parkowy w Nawojowej

Rezydencja położona jest na wzniesieniu przy drodze z Nowego Sącza do Krynicy. Dwór w Nawojowej powstał z inicjatywy Piotra Nawojowskiego między 1580 a 1590 r., kiedy to wieś była w jego posiadaniu. Następnie dobra nawojowskie przeszły w ręce Grzegorza Branickiego (1595 r.), a w 1601 r. stały się własnością Lubomirskich. Później przez jakiś czas należały do Sanguszków i powróciły do Lubomirskich. W 1763 r. właścicielem Nawojowej został Józef Massalski, który sprzedał ją w 1799 r. hrabiemu Franciszkowi Stadnickiemu. Jego potomkowie rozbudowali rezydencję i powiększyli założony w 1840 r. przy niej park. Stadniccy władali Nawojową aż do lat 40-tych XX w.

Zdjęcie: 11 Pałac Stadnickich w Nawojowej

W czasie II wojny światowej w pałacu stacjonowały wojska okupantów, a w 1945 r. majątek Stadnickich przejęło państwo. Od 1982 r. mieściła się tutaj siedziba Państwowego Technikum Hodowlanego, a obecnie znajduje się Małopolski Ośrodek Doradztwa Rolniczego oraz Agencja Restrukturyzacji i Modernizacji Rolnictwa.

Starsza, dwupiętrowa część, została wybudowana najprawdopodobniej w latach 1580-1590. Z tego okresu zachowały się tylko piwnice. Na przestrzeni wieków budynek wielokrotnie przebudowywano i unowocześniano. Dawny dwór stanowi jego północno zachodnie skrzydło, a jego bryła jest wyraźnie widoczna w elewacji pałacu. Był to budynek murowany, dwukondygnacyjny, zaprojektowany na planie prostokąta, przykryty czterospadowym, wysokim dachem. Obecnie budynek składa się z dwóch części połączonych w 1838 r. przez Edwarda Stadnickiego wieżą i salą jadalną. Drugie, najnowsze skrzydło, przed remontem było oficyną gospodarczą. W 1881 roku, dobudowano do jego południowej części dwa pokoje na parterze i na piętrze oraz wieżyczkę według projektu architekta Kuhna. W latach 1911-1928, Adam Stadnicki, dokonał gruntownego remontu i modernizacji pałacu. Dobudowano kilka dodatkowych pomieszczeń i odnowiono wnętrza. Założono także centralne ogrzewanie, doprowadzono kanalizację, wodociąg i zainstalowano oświetlenie elektryczne. Prądu do oświetlenia pałacu, folwarku i mieszkań fernali dostarczał tartak parowy.

Pałac otoczony jest parkiem krajobrazowym, założonym w 1840 r. przez Edwarda Stadnickiego. Liczy on prawie 11 hektarów powierzchni i składa się z dwóch części: parkowej oraz leśnej. Wśród drzew liściastych i iglastych są odmiany obcego pochodzenia, tzw. "egzoty", sprowadzone głównie przez Adama Stadnickiego, wnuka Edwarda. Najstarsze drzewa, jak platan, tulipanowiec i dęby czerwone pochodzą z lat 40-tych. W parku znajduje się kapliczka o cechach klasycystycznych wzniesiona w pierwszej połowie XIX w. wewnątrz grupa Golgoty, z trzema krzyżami i barokowo-ludowymi rzeźbami Chrystusa i dwóch łotrów.

9. Sakralne dziedzictwo gmin

Na obszarze gmin objętych projektem często spotyka się różnorodne miejsca kultu w tym kościoły, kapliczki, cmentarze należące do zabytków kultury.

Kapliczki spotyka się na prawie każdym rozdrożu, rozsiane po polach i przysiółkach. Te dzieła sztuki ludowej są świadectwem żarliwej wiary i wyrazem kultu religijnego. Na beskidzkich szlakach stoi zarówno wiele kapliczek rzymskokatolickich, jak i spuścizna po Łemkach w postaci kapliczek i krzyży prawosławnych. Na szczególną uwagę zasługują:

§ Kaplica w Oblazach Ryterskich wzniesiona w połowie XIX wieku w stylu neogotyckim, wewnątrz znajduje się obraz matki Boskiej z dzieciątkiem z XVIII wieku oraz klasycystyczne organy.

- § Murowana Kaplica w parku Stadnickich w Nawojowej z XIX wieku.
- § Kapliczka murowana w Porębie Małej z początku XIX wieku
- § Przydrożne murowane kapliczki w Łabowej
- § Kapliczka Łemkowska w Kamianej
- § Kapliczka przydrożna w Nowej Wsi p.w. Matki Boskiej od Dzieciątka. z około połowy XIX wieku.

Zdjęcie 12: Przydrożna kapliczka w Nawojowej

Na terenie gmin Łabowa, Nawojowa, Piwniczna Zdrój i Rytko znajduje się wiele kościołów rzymsko-katolickich, cerkwi, cmentarzy, w tym także cmentarzy żydowskich. Poniżej prezentujemy niektóre obiekty spośród bardzo obszernego katalogu zabytków sakralnych.

Kościół parafialny p.w. Narodzenia Najświętszej Marii Panny w Piwnicznej Zdroju.

Wybudowany w latach 1881-86 w miejscu zniszczonej przez pożar drewnianej świątyni. Kościół został zbudowany z kamienia i cegły w typie bazylikowym z wieżą stylizowaną na barokową, w której znajduje się dzwon z 1523 roku. We wnętrzu znajdują się także krucyfiks oraz posągi św. Piotra i św. Pawła z ok. 1890 r. , rzeźby gotyckie z pierwszej połowy XV wieku św. Jana Chrzyciela i św. Katarzyny oraz św. Weroniki z początku XVI wieku, chrzcielnica późnobarokowa z XVIII w. , a także dwa ołtarze boczne neobarokowe z 1891 r. Prezbiterium zdobi obraz św. Józefa z Dzieciątkiem sądeckiego malarza Bolesława Barbackiego.

Zabytkowy cmentarz w Piwnicznej Zdroju.

Niedaleko centrum położony jest zabytkowy cmentarz z XVIII, użytkowany do 1917 roku. Później chowano tu jedynie zasłużonych obywateli miasta oraz ekshumowane ofiary hitlerowskiej egzekucji w Kosarzyskach i na Łomnicy.

Żydowski kirkut w Piwnicznej Zdroju

Na szczególną uwagę zasługują pozostałości cmentarza żydowskiego, zniszczonego przez Niemców w czasie wojny. Zachowanych jest kilka XX-wiecznych nagrobków z piaskowca z ozdobnymi reliefami. Ludność żydowska zamieszkiwała Piwniczną Zdrój od XIV wieku zajmując się głównie handlem.

Kościół parafialny p.w. Nawiedzenia Najświętszej Marii Panny w Nawojowej

Zdjęcie 13: Kościół parafialny w Nawojowej

Został zbudowany w latach 1894 – 1898, ufundowany był przez rodzinę Stadnickich. We wnętrzu świątyni znajdują się zabytki przeniesione ze starego kościoła drewnianego z XV wieku – płaskorzeźba Piotra Nawojowskiego z 1593 roku, dwa ołtarze barokowe, ambona, stacje drogi krzyżowej. W latach 1991-94 kościół został odnowiony, wykonano nowy ołtarz w którym znajduje się obraz „Madonny z Dzieciątkiem”

ofiarowany przez rodzinę Stadnickich. W 1993 roku kościół wraz z otoczeniem został wpisany do wojewódzkiego rejestru zabytków.

Cmentarz w Nawojowej

Najstarszy cmentarz tzw. choleryczny znajduje się obok Organistówki (domu rodzinnego błogosławionej Julii Rodzińskiej). Został zagospodarowany na Ogród Pamięci z drogą krzyżową, pomnikiem błogosławionej Julii Rodzińskiej, kaplicą oraz zachowanym do dzisiaj pomnikiem ks. Jana Kuczkowskiego.

Kościół p.w. Michała Archanioła w Żeleźnikowej Wielkiej.

Jest to murowany kościół neogotycki wybudowany w latach 1912 – 21 r. według projektu architekta Jana Sas Zubrzyckiego.

Kościół parafialny p.w. św. Stanisława w Łabowej

Został wybudowany w 1930 roku według projektu Józefa Wojdygi. Drewniana świątynia ma konstrukcję zrębową, z wieżą słupową. Wyposażenie kościoła jest w większości XX-wieczne, ze starszych elementów znajdziemy dwa konfesjonały rokokowe z II poł. XVIII w. i barokowy obraz św. Jana Nepomucena.

Cmentarz żydowski w Łabowej

Został założony w XIX wieku. Zachowało się około 400 nagrobków, Znajduje się tu tablica w języku polskim i hebrajskim ufundowana przez Polonię żydowską w roku 1982. W 1921 roku żydowska populacja w Łabowej liczyła 221 osób, większość zginęła w obozie zagłady w Bełżcu w 1942 roku. Cmentarz objęty jest strefą ścisłej ochrony konserwatorskiej „A”.

Kościół p.w. Matki Bożej Anielskiej w Nowej Wsi. Parafia w Nowej Wsi

Świątynia powstała dopiero w roku 1951. Wcześniej (od końca XVI wieku do 1947 roku) była to cerkiew parafialna grecko-katolicka p.w. Narodzenia Bogarodzicy. Dawna cerkiew grecko-katolicka, wzniesiona w roku 1795, uległa spaleni w roku 1975

10. Cerkiewny szlak

Jednym z wielu walorów kulturowych gmin Beskidu Sądeckiego jest szlak łemkowskich cerkwi.

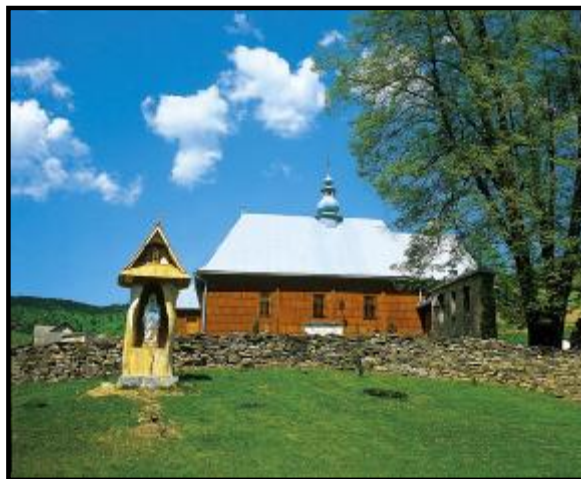
Budynek cerkwi umiejscowiony jest zwykle na wzniesieniu. Teren cerkwi z reguły jest ogrodzony kamiennym murkiem bądź ogrodzeniem z bali drewnianych, przykrytym jedno lub dwuspadowym daszkiem z gontów.

Cerkwie łemkowskie mają konstrukcję zrębową tzn. układano na sobie długie i masywne bale drewniane, łączone w narożach za pomocą specjalnych nacięć. Charakterystyczne dla łemkowskiego budownictwa drewnianego są zrębowe kopuły

dachu, cztero lub ośmiopłociowe zwane kopułami namiotowymi. Występują zarówno kopuły proste, jak i jedno, dwu lub trzykrotnie łamane. Dach kryty jest gontem. W cerkwiach łemkowskich, kopuły wieńczą smukłe, baniaste helmy z pseudolatarniami (wieżyczki o barokowych kształtach). Nad baniastymi helmami górują najróżniejsze w formach kute, stalowe krzyże. Elementem wyróżniającym cerkwie łemkowskie jest wieża, która dominuje nad całą bryłą cerkwi. Wieże są czworoboczne, wzniesione w konstrukcji słupowo-ramowej, zwieńczeniem wieży o lekko pochyłych ścianach była izbica, a w przypadku jej braku występowało pomieszczenie pseudoizbicowe, nad którym wznosi się hełm wież, najczęściej kształtu baniastego z pozorną latarnią.

Budynek cerkwi łemkowskich jest trójdzielny, budowany zazwyczaj na planie podłużnym. Świątynia składa się z sanktuarium, nawy i przedsionka.

Najważniejszym elementem wystroju każdej cerkwi łemkowskiej jest drewniana przegroda oddzielająca część kapłańską od części przeznaczoną dla wiernych (nawę od sanktuarium) – ikonostas. W osi środkowej znajdują się carskie wrota - dostępne tylko dla kapłana drzwi łączące nawę z prezbiterium. Nad carskimi wrotami umieszczane jest przedstawienie Ostatniej Wieczerzy, po bokach znajdują się węższe wrota diakońskie. W partii przyziemia znajdują się cokoły, ponad którymi umieszcza się ikony namiestne, na których widnieją wizerunki patrona cerkwi oraz ikona Chrystusa Pantokratora. Ponad carskimi wrotami znajduje się pas ikon zwany Deisis, przedstawiający Chrystusa z apostołami zwróconymi ku niemu w modlitewnym skupieniu. Nad Deisis znajduje się rząd 12 ikon tzw. Prządki obrazujące święta roku kościelnego. Ponad

Zdjęcie 14: Cerkiew w Wierchomli
Fot. Tadeusz Ogórek

nimi umieszczano rząd z ikonami wyobrażającymi proroków i patriarchów.

Na terenie omawianych gmin znajduje się wiele pięknych cerkwi drewnianych i murowanych, a wśród nich:

Cerkiew greckokatolicka w Wierchomli Wielkiej p.w. Św. Michała Archanioła

Została wybudowana w 1821 roku. Jest to świątynia drewniana o konstrukcji zrębowej, obita gontem i kryta blachą, jednonawowa, z węższym prezbiterium i kwadratową kruchtą. Przetrwiał kompletny ikonostas z bramkami i ikonami z II połowy XIX w. o bogatej snycerce. Elementem cerkwi jest wolnostojąca dzwonnica zbudowana z kamienia w kształcie potrójnej arkady. Za cerkwią znajduje się cmentarz, na którym zachowało się kilka kamiennych nagrobków łemkowskich. Cerkiew obecnie użytkowana jest jako kościół rzymskokatolicki pod tym samym wezwaniem.

Cerkiew greckokatolicka p.w. Św. Łukasza Ewangelisty w Zubrzyku

Powstała w 1875 r. Świątynia jest murowana, jednonawowa, posiada charakterystyczną kwadratową wieżę, kryta jest dwuspadowym dachem, opasana kamiennym murem. Obok cerkwi znajduje się cmentarz z kilkoma starymi grobami. Wewnątrz zachowały się fragmenty ikonostasu oraz boczne ołtarze z XVIII w. Od 1951 roku użytkowana jest jako kościół rzymskokatolicki p.w. Podwyższenia Krzyża Świętego.

Cerkiew greckokatolicka p.w. Opieki Najświętszej Marii Panny w Łabowej

Murowana cerkiew zbudowana w 1784 roku. Jest to najstarsza cerkiew murowana na tym terenie. Świątynię przykrywa blaszany, siodłowy dach, uformowany w kopuły, który zdobi pięć wieżyczek z latarniami. Całość otacza kamienny mur z bramką z XIX wieku. Wewnątrz znajduje się polichromia figuralna i ornamentalna wykonana w 1944 roku przez ukraińskiego malarza W. Kryczewskiego. Ołtarz główny jest murowany, klasycystyczny z drugiej połowy XIX wieku, z tego okresu pochodzi także część ikonostasu. Cerkiew została odrestaurowana na początku lat 90-tych, wpisana jest do rejestru zabytków i objęta ścisłą ochroną konserwatorską „A”. Obecnie użytkowana jest jako kościół rzymskokatolicki p.w. Św. Stanisława B.M.

Cerkiew grecko-katolicka p.w. Nawiedzenia NMP w Kamiannej

Zbudowana w 1937 roku z drewna, na zrąb. Jest jednonawowa, z prezbiterium i dwoma symetrycznie umieszczonymi kaplicami, tworzącymi krzyż. Wyposażenie wnętrza jest współczesne. Obecnie cerkiew wykorzystywana jest przez kościół rzymskokatolicki.

Grecko-katolicka cerkiew p. w. Św. Michała Archanioła w Łosiu

Wybudowana w 1828 roku Posiada konstrukcję zrębową, zaś wieża jest konstrukcji słupowej z pochyłymi ścianami i nadwieszoną izbicą. Świątynia przykryta jest dachem namiotowym, kryta blachą z trzema baniastymi zwieńczeniami wieżyczek ze ślepymi latarniami. Składa się z prostokątnego prezbiterium, wyższej i szerszej nawy oraz babińca, wzniesionego w

jej przedłużeniu. Wyposażenie kościoła pochodzi z XVIII – XIX wieku. Znajduje się tu kompletny ikonostas o motywach rokokowo – klasycystycznych. Świątynię otacza kamienny murek, a w jej sąsiedztwie znajduje się cmentarz.

Drewniana cerkiew grecko-katolicka p.w. Opieki Bogarodzicy w Maciejowej

Pochodzi z 1830 roku, jest to drewniany trójdzielny budynek z wieżą konstrukcji słupowej i izbicą. Z wyposażenia cerkiewnego posiada neobarokowy ikonostas z XIX – XX wieku oraz polichromię z początku XX wieku. Przed cerkwią stoi drewniana dzwonnica z namiotowym dachem pochodząca z przełomu XIX i XX wieku. Świątynia pełni obecnie rolę kościoła rzymskokatolickiego.

Zdjęcie 15: Drewniana cerkiew w Maciejowej

Drewniana cerkiew grecko-katolicka p.w. Św. Dymitra w Roztoce Wielkiej

Zbudowana w 1819 roku w konstrukcji zrębowej posiada kwadratową wieżę konstrukcji słupowej o pochyłych ścianach, z nadwieszoną izbicą krytą cebulastym hełmem z pseudolaternami. Wnętrze zdobią klasycystyczne ołtarze, ikonostas i lichtarze (dwa późnobarokowe z pierwszej połowy XVIII i dwa klasycystyczne), polichromia pochodzi z 1940 roku.

11. Uczestnictwo społeczności lokalnej

„Kultura jest wyrazem człowieka. Jest potwierdzeniem jego człowieczeństwa. To człowiek ją tworzy i człowiek tworzy przez nią samego siebie, człowiek tworzy siebie przez kulturę wewnętrznym wysiłkiem ducha: myśli, woli i serca.

I równocześnie tworzy kulturę we wspólnocie z innymi. Kultura jest wyrazem międzyludzkiej komunikacji wspólnego myślenia i współdziałania ludzi. Powstaje ona w służbie wspólnego dobra i staje się podstawowym dobrem ludzkich wspólnot.

Kultura jest przede wszystkim dobrem wspólnym narodu. Kultura polska jest dobrem, na którym opiera się życie duchowe Polaków. Ona wyodrębnia nas, Polaków, jako naród, ona stanowi o nas przez cały ciąg naszych dziejów, stanowi bardziej niż siła materialna, bardziej niż granice polityczne”.

Jan Paweł II

W Łabowej, Nawojowej, Piwnicznej Zdroju i Ryrtrze aktywność samorządu terytorialnego i organizacji pozarządowych w dziedzinie kultury jest bardzo duża. Władze samorządowe stwarzają

korzystne warunki do rozwoju kultury oraz ochrony dziedzictwa kulturowego na tych terenach. Samorząd gminny zajmuje się organizacją życia kulturalnego, promocją twórczości ludowej, kultywowaniem tradycji ludowych, wspiera i promuje inicjatywy społeczne. Gminne Ośrodki Kultury i Gminne Biblioteki Publiczne to placówki, które posiadają bazę materialną, oraz wykwalifikowaną kadrę, dlatego właśnie one pełnią rolę animatorów życia kulturalnego w gminach. Organizowane są tam m.in. wystawy rękodzieła artystycznego, wystawy artystów ludowych, konkursy wiedzy o regionie dla dzieci i młodzieży, konkursy związane z lokalnymi zwyczajami (np. Konkurs Pisanki Wielkanocnej w Łabowej, Przegląd kolęd, Konkurs na ozdoby choinkowe i stroiki świąteczne w Piwnicznej Zdroju), spotkania artystyczne, warsztaty rękodzieła (np. warsztaty malowania na szkle w Łabowej, warsztaty muzyczne w Piwnicznej Zdroju).

W Piwnicznej Zdroju Miejsko-Gminny Ośrodek sprawuje opiekę merytoryczną i finansową nad amatorską działalnością artystyczną na tych terenach. Piwniczna Zdrój dzięki aktywnej pracy instytucji samorządowych, organizacji społecznych i lokalnych artystów stała się miejscem kojarzonym z poezją karpacką. Co roku organizowane są Warsztaty Poetyckie „Wrzosowisko”, są to spotkania poetów i krytyków literackich z terenów przygranicznych łemkowszczyzny, słowackiego Spisza i Sądecczyzny. Od 2003 roku w ramach „Wrzosowiska” organizowany jest konkurs poetycki „Sen o Karpatach”. Warsztaty przyciąga coraz większa rzeszę ludzi, liczne imprezy towarzyszące takie jak konkursy dla dzieci, prezentacja zespołów regionalnych uatrakcyjniają spotkania.

MGOK w Piwnicznej Zdroju jest współorganizatorem (wraz Małopolskim Centrum Kultury „Sokół”) Międzynarodowego Festiwalu Dziecięcych Zespołów Regionalnych "Święto Dzieci Gór" nawiązuje do tradycji Święta Gór (przedwojennej imprezy zainicjowanej przez Związek Ziemi Górskich). Od 1992 roku odbywają się spotkania dzieci z różnych kręgów kulturowych i religijnych, które - podczas wspólnej zabawy - poznają bogactwo i różnorodność tradycji kulturowych, uczą się tolerancji i szacunku do innych narodów, ich kultury, obyczajów i zachowań. Każdego roku w imprezie bierze udział około 500 dzieci w wieku 7-15 lat w tym sześć zespołów polskich, prezentujących różne grupy etniczne regionów podkarpackich oraz sześć zespołów zagranicznych z regionów górskich Europy, Afryki, Australii, Azji i obu Ameryk.

Oferta kulturalna Piwnicznej Zdroj jest szeroka, co roku organizowane są: Przegląd grup kolędniczych, Zaduszki Poetyckie, Artystyczny Przegląd dorobku Szkół, Dzień Lipan, Dni Piwnicznej.

Ważnym elementem życia kulturalnego Gminy jest Pismo samorządu lokalnego „Znad Popradu”. W lokalnej gazecie prezentowane są informacje Rady Gminy, MGOK, ciekawostki historyczne, felietony po góralsku, artykuły o codziennym życiu gminy. Redaktorem naczelnym gazety jest Barbara Paluchowa - znany i szanowany animator kultury.

W Nawojowej upowszechnianiem kultury zajmuje się przede wszystkim Gminny Ośrodek

Kultury Sportu i Rekreacji w Nawojowej oraz Gminna Biblioteka Publiczna. Ośrodek Kultury prowadzi pracę edukacyjną i z dziećmi i młodzieżą skupionymi w zespołach artystycznych i sportowych. Jednym z priorytetowych zadań placówki jest promowanie i nauczanie ludowych tradycji Lachów Sądeckich. Przy Ośrodku działa zespół „Nawojowiacy”, oraz dziecięcy zespół folklorystyczny „Piecuchy”. Prowadzone jest także grupa teatralno - taneczna „Koiki”, zajmująca się tańcem nowoczesnym. Co roku organizowany jest przegląd dorobku kulturalnego gminy „Jesień w Nawojowej”.

W Łabowej Gminny Ośrodek Kultury zajmuje się ochroną dziedzictwa kulturowego, dużą aktywnością wykazuje się też Gminna Biblioteka Publiczna i Zespół Szkół w Łabowej. W Gminie odbywają się dwie duże imprezy plenerowe – Kolorowe Pożegnanie lata i Jesień Łabowska organizowane przez GOK i GBP. Coraz większym zainteresowaniem cieszy się Złot Pojazdów Zabytkowych organizowany przez Urząd Gminy

Dom Pszczelarza w Kamiennej i Pasięka „Barć” zajmują się promocją pszczelarstwa w Polsce. Uroczyste Otwarcie Sezonu pszczelarskiego i Targi Miodowe w Kamiennej przez nich organizowane przyciągają coraz więcej miłośników sztuki pszczelarskiej, amatorów miodu i apiterapii.

W Rytrze to Gminna Biblioteka Publiczna zapewnia mieszkańcom regionu uczestnictwo w kulturze. Organizowane są Dni Rytra, które pozwalają na zaprezentowanie kultury Czarnych Górali.

W gminach ważnym miejscem pełniącym rolę ośrodka integrującego społeczeństwo wsi są szkoły. Na terenach wiejskich są ośrodkiem kulturotwórczym i wywierają ogromny wpływ na kultywowanie tradycji i obyczajów regionalnych. Działalność placówek oświatowych pozwala dzieciom i młodzieży lepiej poznać miejsce, w którym żyją, obudzić dumę i szacunek do własnej wsi, gminy czy regionu, rozbudzić i uwrażliwić na kulturę. Imprezy plenerowe, spotkania tematyczne, akcje charytatywne organizowane przez placówki edukacyjne aktywizują także społeczność lokalną. Nauczyciele i dyrektorzy szkół bardzo dobrze wypełniają rolę lokalnych animatorów kultury tworząc klimat dla tworzenia nawyków korzystania z kultury wśród dzieci i młodzieży.

Wspieraniu działań samorządu służą Ośrodki Doradztwa Rolniczego dysponujące specjalistami i bazą lokalową. Warto, by i one uwzględniły, choćby w szkoleniach, szersze ujęcie atrakcji kulturalnych w ofertach turystycznych. W Nawojowej przez Ośrodek Doradztwa Rolniczego jest organizowana Międzynarodowa Wystawa Rolnicza Agropromocja, to największa tego typu impreza w regionie. Celem wystawy jest prezentacja i promocja nowości technologicznych dla rolnictwa oferowanych przez: naukę rolniczą, producentów, dystrybutorów. umożliwienie nawiązania kontaktów i zainteresowania odbiorców ofertą doradczą i handlową,

promowanie gospodarstw agroturystycznych oraz grup producentów, a także promocja rzemiosła ludowego i artystycznego.

Szczególną rolę w upowszechnianiu kultury mają stowarzyszenia i towarzystwa miłośników regionu, skupiające ludzi zaangażowanych, aktywnych, zainteresowanych historią, folklorem i tradycjami miejscowości w której mieszkają. Celem działania tych organizacji jest ochrona zabytków materialnych i niematerialnych, rozwijanie i popieranie wyrobów artystycznego rękodziela regionalnego, opieka nad twórcami ludowymi i twórcami nieprofesjonalnymi, popularyzowanie tradycji lokalnych.

W Piwnicznej Zdroju od 1978 roku działa Towarzystwo Miłośników Piwnicznej. Jego działania doprowadziły do utworzenia Izby Muzealnej w Miejsko – Gminnym Ośrodku Kultury . Ekspozycje do Izby przekazała szkoła podstawowej ze swojej szkolnej izby, oraz mieszkańcy Piwnicznej Zdroju. W Muzeum znajduje się ekspozycja sprzętów codziennego użytku, narzędzia rolnicze, kołodziejskie, bednarskie, kuśnierskie, sprzęt gospodarstwa domowego, strój ludowy Czarnych Górali, a także bardzo ciekawa kolekcja sprzętu narciarskiego i starych nart - czeskich, austriackich, niemieckich, francuskich i polskich biegówek oraz zjazdówek. Ponadto w części historycznej znajdują się ważne dla miejscowości dokumenty m.in. dokumenty królów polskich, księgi miejskie, księgi cechowe, dokumenty z czasów okupacji niemieckiej, zarządzenia władz i bogata kolekcja fotografii. Towarzystwo inicjuje badania dot. przeszłości gminy, organizuje spotkania z młodzieżą, organizuje wystawy, wieczory poetyckie. Wkład Towarzystwa Miłośników Piwnicznej Zdroju w popularyzację folkloru Czarnych Górali, historii regionu i przekazywania lokalnej tradycji jest ogromny.

Kultywowaniem tradycji i folkloru zajmuje się także Stowarzyszenie Kobiet na rzecz Rozwoju Młodości. Członkinie Stowarzyszenia zorganizowały Grupę Śpiewaczą, zajmują się promocją zwyczajów górskich, na Sądeckich imprezach często goszczą przygotowane przez panie potrawy regionalne. W 2004 roku Stowarzyszenie zorganizowało Dni Młodości.

W Nawojowej działa Towarzystwo Przyjaciół Ziemi Nawojowskiej prowadzone przez panią Zofię Skwarło. Współpracuje z parafią w Nawojowej, stara się przywracać i kultywować tradycje i zwyczaje regionu.

Na terenie 4 gmin działają także: Towarzystwo Miłośników Barnowca, Towarzystwo Miłośników Łabowej, Towarzystwo Miłośników Kamiannej i Towarzystwo Miłośników Rytra.

W regionie aktywnością wykazują się także parafie, gdyż religijność jest bardzo ważna dla tradycyjnych mieszkańców Beskidu Sądeckiego. Proboszcz i wspólnota parafialna są inicjatorem działań związanych z ochroną dziedzictwa kulturowego, poznawania folkloru, przybliżania postaw etycznych przodków. Przykładem takich działań jest Parafia Nawiedzenia Najświętszej Maryi Panny w Nawojowej, wydawany jest tu kwartalnik parafialny „Co słyhać w Nawojowej”.

Istotną rolę w przekazywanie wiedzy o najbliższej regionie, wyrobienia poczucia dumy i silnej przynależności kulturowej mają instytucje i stowarzyszenia sportowe m.in. Ludowy Klub Sportowy „Poprad” w Piwnicznej Zdroju, Młodzieżowy Klub Sportowy "Beskid" w Piwnicznej Zdroju, Klub Sportowy „Ogniwo” w Piwnicznej Zdroju, Ludowy Klub Sportowy „Łomniczanka”, Ośrodek Narciarsko-Rekreacyjny w Rytrze, Uczniowski Klub Sportowy „Ryter”, Ludowy Zespół Sportowy w Barnowcu, , Ludowy Zespół Sportowy w Roztoce Wielkiej, Klub Piłkarsko-Towarzyski "KPT" w Nawojowej, Schronisko Górskie na Hali Łabowskiej, Uczniowski Klub Sportowy „Orkan” w Łabowej, Uczniowski Klub Sportowy „Halny” w Maciejowej.

Działalność kulturalna na terenie wsi jest nierozzerwalnie związana z miejscowymi organizacjami społecznymi. Obok samorządu, lokalnych wspólnot i Kościoła ogromne znaczenia dla rozwoju gmin mają jednostki Ochotniczej Straży Pożarnej. Ochotnicza Straż Pożarna bazując na długoletniej tradycji i dobrze rozwiniętych strukturach pełni funkcje kulturotwórcze. Ochotnicza Straż Pożarna jest stowarzyszeniem opierającym się na pracy społecznej swoich członków. Poza prowadzeniem akcji ratowniczych, zabezpieczeniem terenu w czasie klęsk prowadzi działalność edukacyjną i kulturalną. Istnieją orkiestry strażackie, które uczestniczą w większości ważnych uroczystościach państwowych i kościelnych. W remizach organizowane są imprezy okolicznościowe, teatry amatorskie, chóry, sekcje sportowe i zajęcia dla młodzieży. Na terenie gmin funkcjonują: Ochotnicza Straż Pożarna w Czaczowie, Ochotnicza Straż Pożarna w Łabowej, Ochotnicza Straż Pożarna w Łosiu, Ochotnicza Straż Pożarna w Kamiannej, Ochotnicza Straż Pożarna w Wierchomli Wielkiej, Ochotnicza Straż Pożarna w Łomnicy Zdroju, Ochotnicza Straż Pożarna w Kosarzyskach, Ochotnicza Straż Pożarna w Piwnicznej Zdroju, Ochotnicza Straż Pożarna w Głębokiem, Ochotnicza Straż Pożarna w Rytrze.

IV. Mieszkańcy gmin, a przywiązanie do tradycji – badania socjologiczne

1. Wstęp

Przedmiot opracowania:

Badania socjologiczne dotyczyły stopnia utożsamiania się mieszkańców gmin: Piwniczna Zdrój, Łabowa, Nawojowa i Rytko z kulturą lokalną.

Metoda: bezpośredni wywiad socjologiczny z użyciem kwestionariusza pytań, polegający na kontakcie bezpośrednim przeprowadzającego ankietę z ankietowanym respondentem. Kwestionariusz wywiadu umieszczony jest w załączniku na końcu niniejszego opracowania.

Dobór próby: próba nielosowa proporcjonalna $n=166$ osób dorosłych. Proporcjonalnie do ilości mieszkańców powyżej 18 roku życia w poszczególnych gminach objętych badaniami.

Ze względu na specyficzną tematykę badań, przed rozpoczęciem właściwej analizy materiału empirycznego należy zdefiniować pojęcia kultury i tożsamości, tak by można było precyzyjnie określić zakres tematyczny badań.

Definicje, pojęcia

Kultura (z łac. *cultura* = "uprawa ziemi") jest terminem wieloznacznym, interpretowanym w różny sposób przez przedstawicieli różnych nauk. Kulturę można określić jako całość społecznego dorobku ludzi, czyli zarówno wszystkie wartości duchowe (również jako wzory myślenia i zachowania), jak i wszelkie wytwory materialne.

W tym szczególnym przypadku musimy przyjąć pojmowanie kultury jako pewnej własności ludzkich zbiorowości. Obejmuje ona cechy odróżniające ludzi od innych organizmów, które nie są społecznie ukształtowane.

Stanisław Ossowski wyróżnił dwie warstwy zjawisk kulturowych:

1. kulturę we właściwym sensie tego słowa, obejmującą jedynie wzory zachowania i myślenia,
2. przedmioty materialne, powiązane z tymi wzorami, jako warstwę skorelowaną z kulturą, będącą jej namacalnym odpowiednikiem (korelatem).

Ze względu na specyfikę tych badań będziemy posługiwali się w dalszej części pojęciem kultury odnoszącym się do pierwszej z warstw.

Kultura zatem nieodłącznie związana jest z człowiekiem. Jest zjawiskiem społecznym i

powtarzalnym, jest zbiorem zjawisk o charakterze czasowym i przestrzennym. Kultura jest systemem, a więc każda pojedyncza kultura ma własną wewnętrzną logikę i odrębność. Kultura jest też mechanizmem adaptacyjnym człowieka, jest pośrednikiem między człowiekiem, a środowiskiem, które ten zamieszkuje.

Tożsamość w psychologii oznacza całkowitą równość między dwoma przedmiotami, oznacza równość wszystkich istot. Tożsamość jest zbiorem samookreśleń, składającym się z adekwatnych cech i zaszeregowania, za pomocą których jednostka opisuje własną osobę, czyli na tożsamość składają się wszystkie określenia osoby, wygenerowane w odpowiedzi na pytanie „kim jestem?”.

Na potrzeby tematyki niniejszych badań uznać należy, że oznacza ona stopień identyfikacji mieszkańców gmin: Piwniczna Zdrój, Łabowa, Nawojowa i Rytko z kulturą lokalną, charakterystyczną dla regionu. Istotną kwestią jest również, w jaki sposób mieszkańcy wymienionych gmin uczestniczą w kulturze swojego regionu i jaki jest poziom jej akceptacji wśród badanej społeczności.

2. Hipotezy badawcze

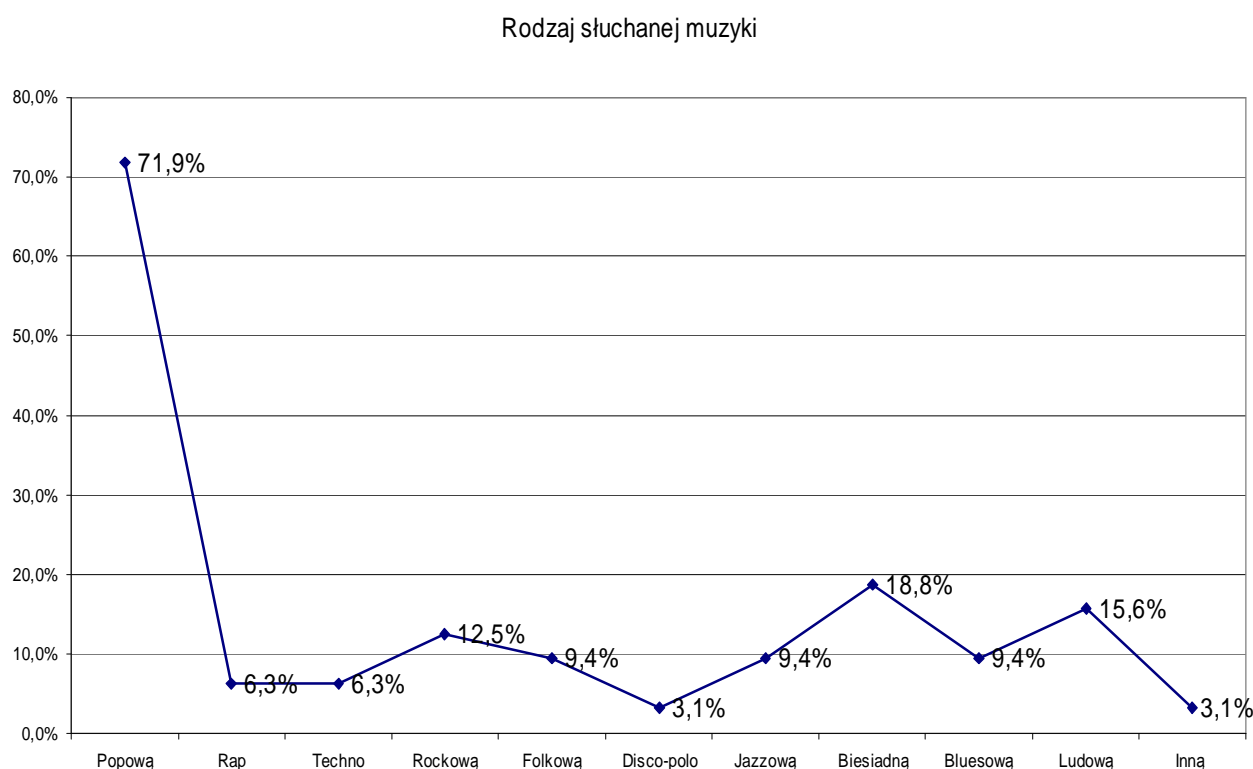
W tym szczególnym wypadku mamy do czynienia ze specyficzną, lokalną kulturą o bardzo różnorodnym dziedzictwie kulturowym, a szczególnym bogactwem wymienionych gmin jest współczesna aktywność kulturalna mieszkańców gmin. Na terenie niemal każdej gminy działają towarzystwa regionalne, ośrodki kultury oraz wiele jednostek pracujących nad ochroną dziedzictwa kulturowego.

Przystępując do analizy materiału badawczego należy pamiętać, iż kultura jest dziedziną życia społecznego, w której badania kierują się specyficznymi kryteriami i metodami. Pytania wprost najczęściej nie odnoszą zamierzonego skutku. Dzieje się tak, gdy pytania niosą ze sobą duży ładunek emocjonalny lub odpowiedzi udzielone przez respondentów mogłyby postawić ich w niekorzystnym świetle (w ich mniemaniu). Natomiast trudno jest w pytaniach o tożsamość kulturową zachować emocjonalną neutralność.

Dlatego na potrzeby niniejszych badań stworzono kwestionariusz wywiadu, w którym pytania pogrupowano wg specyficznego schematu. Schemat ten jest odzwierciedleniem pewnych specyficznych hipotez, co do sposobu ekspresji tożsamości z kulturą lokalną mieszkańców gmin objętych badaniem. Dotyczyły one pewnych powtarzalnych wzorców zachowań, postaw życiowych oraz stopnia identyfikacji z miejscem zamieszkania respondentów.

a) Pierwsza hipoteza

Dotyczy pewnych powtarzalnych, na skutek sankcji kulturowych, wzorów zachowań. Badający przyjęli, iż sposób spędzania wolnego czasu jest szczególnym wyznacznikiem uczestnictwa w kulturze. Bowiem w czasie wolnym od pracy zajmujemy się czynnościami wywodzącymi się ze wzorców kulturowych, które zostały nam przekazane w procesie uczenia się. Postawy wobec takich dziedzin kultury jak muzyka czy literatura świadczą o rodzaju zaangażowania w kulturę oraz uznawane są społecznie jako istotnie świadczące o „kulturze” każdego człowieka.

Wykres 1 „Rodzaj słuchanej muzyki”

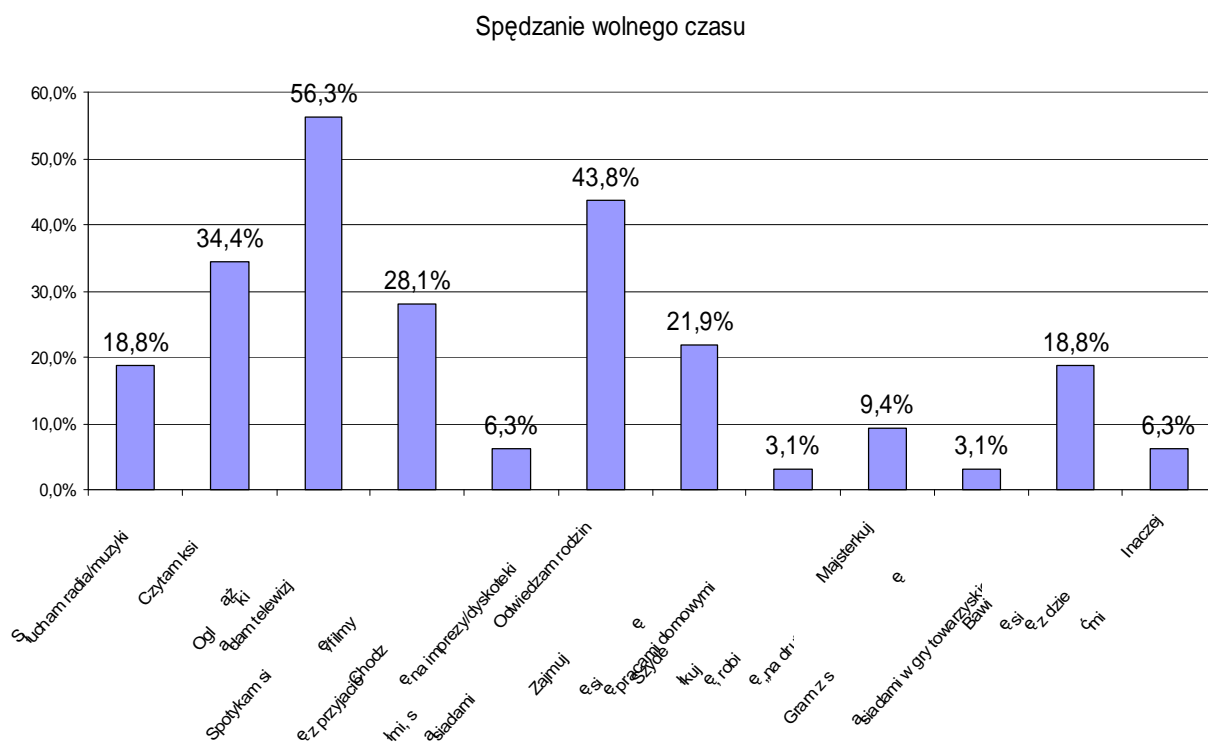
Preferencje w stosunku do muzyki

Ogromna większość respondentów wskazała, że słucha muzyki popularnej – 71,9%, ma to istotne znaczenie o tyle, że świadczy o stopniu, w jakim przyswojona jest przez ogół społeczeństwa kultura masowa. Jednakże o wiele bardziej symptomatyczne jest to, że na drugim miejscu znalazła się muzyka biesiadna – 18,8% , a niewiele mniej respondentów wskazało na muzykę ludową, jako najbardziej preferowaną – 15,6%. Interesujący jest również fakt, iż dwie ostatnie zmienne mają wysoki współczynnik korelacji, najczęściej występują wspólnie.

Biorąc pod uwagę tematykę badań, stwierdzić należy, że wśród wymienionych rodzajów

muzyki, muzyka biesiadna i ludowa świadczy o wysokim stopniu internalizacji tradycyjnej kultury miejscowej. Dla porównania można przeciwstawić muzyce ludowej - folkowej. W pierwszym przypadku prawie 19% respondentów wskazało na nią jako najbardziej preferowaną, a w drugim jedynie 9,4% ogółu, mimo że pierwsza zawiera się pojęciowo w drugiej. Badani uznali ją po prostu jako „nie swoją”, co za tym idzie można wysunąć wniosek, iż respondenci najchętniej preferują rodzaj muzyki usankcjonowany kulturowo (swój). Charakterystyczne jest to również, iż w kwestionariuszu użyto polskiego określenia muzyki popowej (popularno-rozrywkowa) to mogło, obok siły oddziaływania kultury masowej, spowodować tak wysoką pozycję tego rodzaju muzyki. Tym można chyba tłumaczyć bardzo niski udział w sumie odpowiedzi, niegdyś tak popularnej muzyki disco-polo.

Sposób spędzania wolnego czasu może być wyznacznikiem naszego uczestnictwa w kulturze.

Wykres 2 „Spędzanie wolnego czasu”

W zaprezentowanej w pytaniu liście stwierdzeń zostały umieszczone stwierdzenia, które świadczą o przyswojeniu norm kulturowych różnego typu. Przy czym dla tradycyjnie aktywnej współczesnej kultury lokalnej zostały przyporządkowane stwierdzenia:

- Czytam książki – 34,4% respondentów stwierdziło, że tak spędza wolny czas

- Spotykam się z przyjaciółmi, sąsiadami – tak spędza wolny czas 28,1%
- Zajmuje się pracami domowymi – 21,9% badanej populacji.

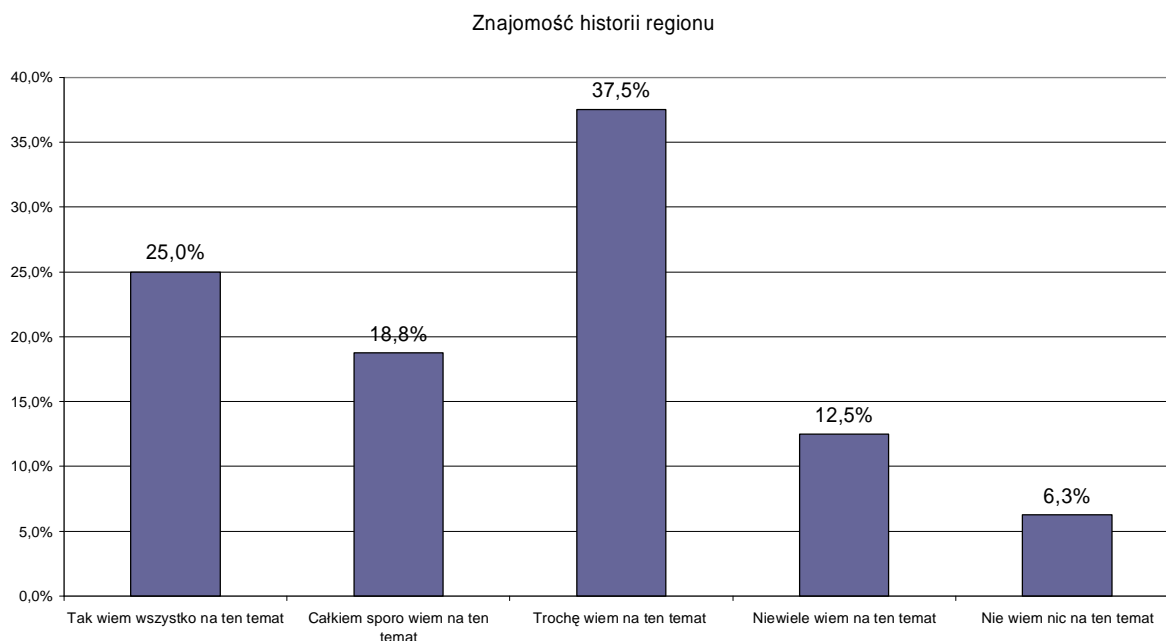
Częściej występowały formy spędzania wolnego czasu, które uznane zostały jako odzwierciedlenie starszej formy kultury, nazwanej na użytej niniejszej analizie – rodzinna. Kultura ta charakteryzuje się znacznym konserwatyzmem w przestrzeganiu norm kulturowych i znaczną powtarzalnością wzorców służących zwiększeniu integralności rodzinnej. Stąd aż 43,8% respondentów jako sposób naspędzania wolnego czasu podało „odwiedziny u rodziny”.

Ponad połowa (56,3%) respondentów wskazała na „oglądanie telewizji/filmów” jako dobry sposób spędzania wolnego czasu., co zważywszy na fakt, że telewizja jest medium o największym zasięgu w społeczeństwie, nie jest niczym zaskakującym.. Powinien natomiast to być sygnał dla władz gmin, by stale uatrakcyjnić i poszerzać ofertę kulturalną w gminach, nie tylko pod kątem rozwoju turystyki, ale też w kierunku lepszego zaspokajania potrzeb mieszkańców.

b) Hipoteza druga

Drugą hipoteza opiera się na założeniu, iż istotnym elementem tożsamości kulturowej jest stopień w jakim mieszkańcy gmin identyfikują się z miejscem swojego zamieszkania. Zakłada ona wysoki stopień identyfikacji miejsca zamieszkania którym żyją respondenci, jako „małej ojczyzny” jest to zarazem wyznacznika utożsamiania się z kulturą „tego miejsca”. Gdyż dzięki normom społecznym i kulturowym utożsamiamy się bowiem z miejscem, w którym żyjemy.

Znajomość historii regionu jest elementem tożsamości kulturowej mieszkańców badanych gmin. Natomiast poprzez odwołanie się do poczucia wspólnej historii tworzy w mieszkańcach danego regionu silną przynależność lokalną

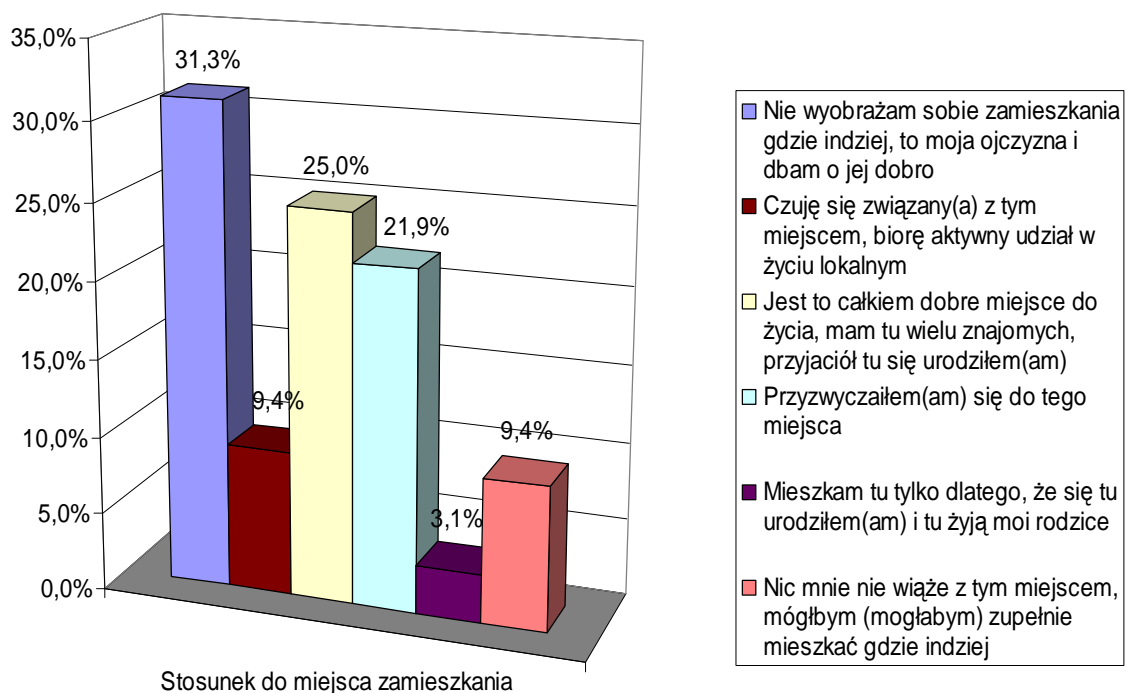

Wykres 3 „Znajomość historii regionu”

Historia jest istotnym elementem dziedzictwa kulturowego społeczności, w której żyjemy. To w oparciu o nią tworzy się bardzo silne poczucie tożsamości z kulturą poprzez wspólnotę norm dziedziczoną po minionych czasach. Poprzez odwołanie się do tejże wspólnoty tworzy się odrębność danej społeczności. Z powyższego wykresu widać bardzo wyraźnie, iż ponad 80% badanej populacji jest przynajmniej zorientowana na temat historii regionu, w którym mieszka. Natomiast aż 43,8% respondentów jest przekonane o tym, że dobrze zna historię swojej „małej ojczyzny”.

Można zaryzykować stwierdzenie, że znajomość historii regionu, w którym się mieszka dla ludzi młodszych będzie czymś mniej ważnym i istotnym. W przypadku młodzieży naturalny jest też mniejszy stopień utożsamiania się z miejscem swojego urodzenia. Na przykładzie badanej populacji można potwierdzić istnienie takiego zjawiska, natomiast interesujący jest fakt, iż nadal ponad 60% (62,1%) osób w wieku do 24 roku życia przynajmniej „trochę wie” na temat historii regionu. Wydaje się być to wpływem silnego poczucia tożsamości występującego wśród osób starszych (rodziców), którzy przekazują normy kulturowe w procesie wychowania dzieci i młodzieży.

Niezwykle istotnych informacji dostarczają nam odpowiedzi respondentów na pytanie o stosunek do miejsca zamieszkania.

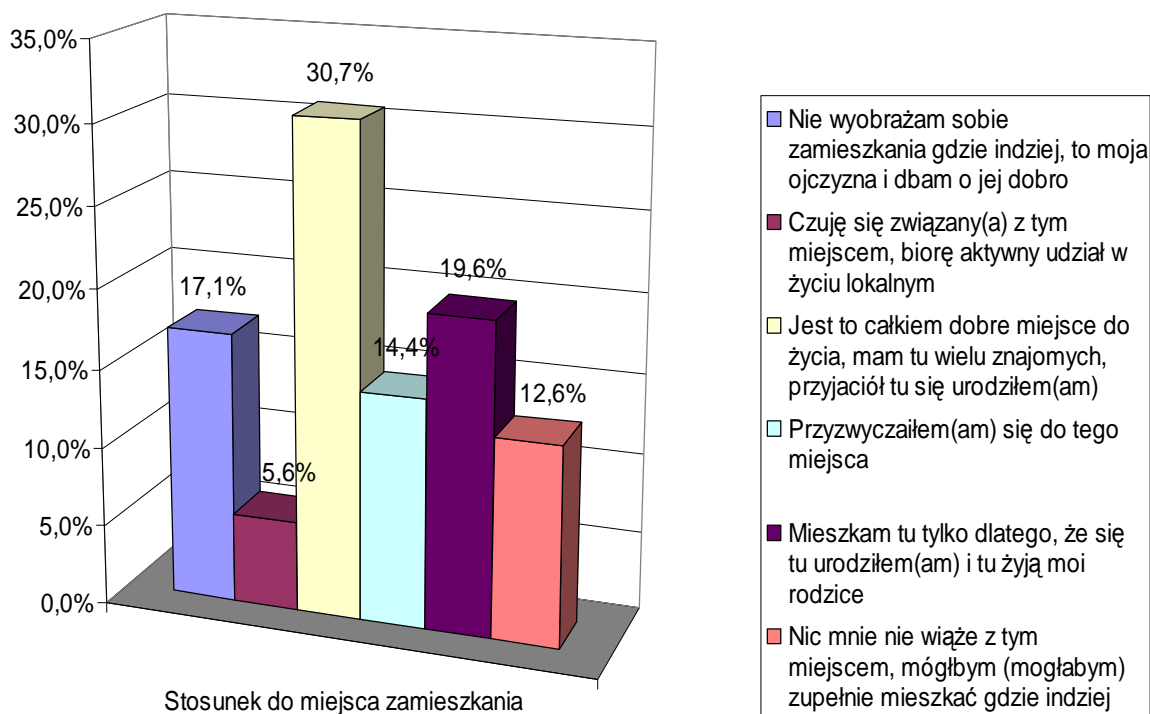

Wykres 4 „Stosunek do miejsca zamieszkania”

Niemal 1/3 badanych (31,3%) nie wyobraża sobie innego miejsca zamieszkania, niż gminy objęte badaniem. W sumie pozytywne emocje wiąże z tym miejscem aż 55,3% wszystkich respondentów. Oznacza to bardzo silne więzy ze środowiskiem społecznym i naturalnym, w którym żyją mieszkańcy tego regionu. Należy wyodrębnić gminę Nawojowa, w której rozkład tej zmiennej jest znacząco inny, większość respondentów – mieszkańców tej gminy ma ambiwalentny stosunek do miejsca swojego zamieszkania. Może być to związane z charakterem podmiejskim tejże gminy (bliskość Nowego Sącza). Charakterystyczna jest również mała liczba odpowiedzi „czuję się związany(a) z tym miejscem, biorę aktywny udział w życiu lokalnym”, nie odbiega ona jednak od ogólnej liczby ludzi aktywnych w całym społeczeństwie. Świadczy to niestety o tym, że o ile mieszkańcy utożsamiają się z kulturą regionu, to nie wykazują nadmiernej aktywności w życiu społeczno-kulturalnym.

Również w tym przypadku trzeba zwrócić uwagę na nieco inny rozkład tej zmiennej w przedziale wiekowym do 24-lat (wykres poniżej).

Natomiast warto podkreślić, że nadal ponad połowa – 53,4% respondentów w tym przedziale wiekowym pozytywnie odnosi się do miejsca swojego życia.

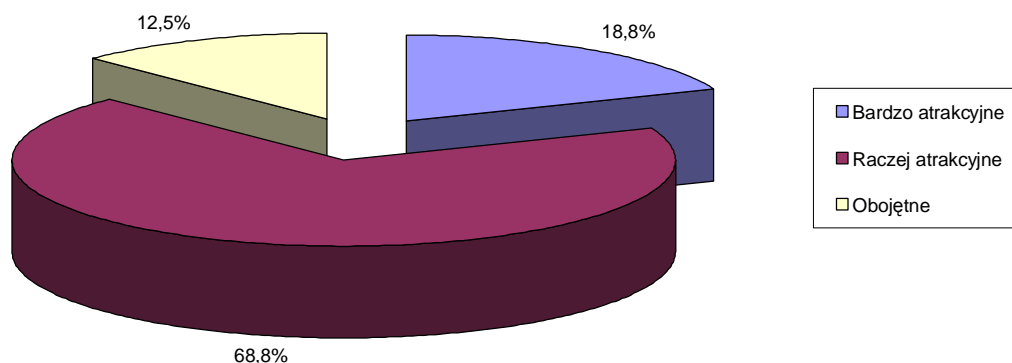
Wykres 5 „Stosunek do miejsca zamieszkania – kategoria wiekowa do 24 roku życia”

Dane powyższe świadczą o niechęci mieszkańców wyżej wymienionych gmin do zmiany swojego miejsca zamieszkania, może to być sygnałem niewielkiej mobilności respondentów, natomiast z punktu widzenia problematyki, którą zajmujemy się w niniejszym opracowaniu świadczy to o wysokim stopniu identyfikacji z miejscem swoich narodzin. Ma to swoje korzenie w tradycyjnej i konserwatywnej polskiej tradycji lokalnej, która bardzo mocno akcentuje jedność terytorialną i kulturową społeczności.

Kolejnym pytaniem, które informuje nas o stosunku respondentów do miejsca, w którym żyją, jest pytanie o ocenę atrakcyjności życia na terenie badanych gmin.

Z poniższego wykresu można odczytać, że niemal 70% badanych uważa swoje miejsce zamieszkania i sposób życia za „raczej atrakcyjne”. A najważniejsze jest to, że wśród odpowiedzi na tak zadane pytanie w ogóle brak jest negatywnych ocen. Oznacza to bardzo silną więź ze stylem życia, jaki reprezentują mieszkańcy regionu. W tym wypadku należy podkreślić, że 18,8% respondentów oceniło, że życie na terenie gmin: Piwniczna Zdrój, Łabowa, Nawojowa i Rytro jest „bardzo atrakcyjne”. Takie przekonanie jest wynikiem oceny atrakcyjności naturalnych walorów tych ziem oraz kultury reprezentowanej przez ludzi tam mieszkających.

Atrakcyjność miejsca zamieszkania

Wykres 6 „Atrakcyjność miejsca zamieszkania”

Podsumowując wszystkie dane dotyczące oceny stopnia identyfikacji respondentów z miejscem swojego zamieszkania trzeba wysunąć stwierdzenie, że mieszkańcy gmin Piwniczna Zdrój, Łabowa, Nawojowa i Rytró identyfikują się ze swoją społecznością i miejscem, w którym żyją. Daje to podstawę do sformułowania bardziej ogólnego stwierdzenia, że dziedzictwo kulturowe charakterystyczne dla obszaru wyżej wymienionych gmin, w ocenach ich mieszkańców jest bardzo atrakcyjne. Świadczy to o utożsamianiu się ludzi tam mieszkających z „kulturą miejsca” i mocnym skorelowaniem przekonania „kim jestem?” z odpowiedzią na pytanie „gdzie żyję?”.

3. Analiza tożsamości kulturowej

W kolejnym etapie opracowania analizie zostaną poddane postawy reprezentowane przez mieszkańców gmin: Piwniczna Zdrój, Łabowa, Nawojowa i Rytró.

Analiza postaw stwarza konieczność sformułowania kolejnej, **trzeciej hipotezy** badawczej. Wiąże się ona z wyodrębnieniem pewnych grup wartości i postaw spośród stwierdzeń umieszczonych w kwestionariuszu i ocenianych przez respondentów. Wartości i postawy te można pogrupować w taki sposób, by stworzyć zespoły cech charakterystycznych dla odrębnych światopoglądów. Na użytek niniejszych badań stworzono trzy takie kategorie:

a) Tradycjonalista – konserwatysta.

Zespół cech, które można określić jako mocno konserwatywne, ale będące ważnymi elementami rdzenia tożsamości kulturowej. Osoby o przewadze takich postaw i wartości charakteryzują się silnym przywiązaniem do historii i narodu. Jak już zostało to stwierdzone wyżej, poczucie ciągłości historycznej jest ściśle związane z tożsamością kulturową. Należy jednak podkreślić przy tym, że w Polsce taki zespół cech nie jest związany z nacjonalizmem, lecz patriotyzmem i jest częścią etosu Polaka – patrioty, bardzo silnie zakorzenionym nadal w społeczeństwie. Pozostałe wartości podzielane przez osoby reprezentujące ten typ są silnie związane z tradycyjną kulturą, są to: gościnność, religijność, szacunek dla kobiet i osób starszych, pamięć o zmarłych. Osoby takie mają również bardzo silnie pozytywny stosunek do takich instytucji społecznych jak rodzina i małżeństwo.

- § dobro państwa
- § mój naród
- § szacunek dla starszych
- § dbałość o wychowanie dzieci
- § gościnność
- § moja religia
- § uczciwość
- § zdrowie
- § pamięć po tych, co odeszli
- § szacunek do kobiet
- § małżeństwo
- § kultywacja tradycji rodzinnych

Trzeba zatem założyć, że osoby o przewadze wymienionych wyżej cech charakteryzują się silną integracją z kulturą, którą można określić jako tradycyjną, mającą bardzo silne zakorzenienie w historii, rodzinie i religii. Jednocześnie trzeba podkreślić, iż z reguły kultury społeczności lokalnych, oddalonych od wielkich centrów kulturotwórczych mają dużą tendencję do konserwatyzmu.

b) Społecznik – aktywista, humanista

Jest to zespół cech, które również związane są z kulturowym tradycjonalizmem, ale opierający się na bardzo silnych związkach interpersonalnych oraz bezinteresownej

życzliwości wobec bliskich i członków tej samej społeczności. Ten typ ma swoje korzenie w kulturze ludowej i związany jest z silnym poczuciem wspólnotowości w tych społecznościach. Są to zatem osoby, które lokalnie mają pozycję liderów, aktywnie uczestnicząc w życiu kulturalnym. To one kultywują tradycje lokalne i dbają o utrzymanie kulturowego dziedzictwa społeczności, w której żyją, co za tym idzie osoby te tworzą zrab kultury lokalnej. Typ ten charakteryzuje się podzieleniem takich postaw jak: wspólne dobro członków społeczności oraz rodziny, działalność społeczna i kulturalna.

- § dobro moje i mojej rodziny
- § harmonijne stosunki międzyludzkie
- § działalność społeczna
- § dobro miejscowości, w której mieszkam
- § dobre stosunki z sąsiadami
- § moi przyjaciele
- § współpraca z innymi dla wspólnego dobra
- § aktywne uczestnictwo we wspólnocie religijnej
- § wykształcenie, dokończanie się
- § hobby
- § bezwzględne przestrzeganie prawa
- § zapewnienie dzieciom dobrego startu

Osoby o przewadze wymienionych wyżej cech są bardzo silnie zintegrowane z kulturą lokalną, aktywnie ją tworzą, uczestnicząc w tworzeniu jej dziedzictwa. Przez zakorzenienie w kulturze ludowej są idealnym typem przyswojenia kultury lokalnej, a co za tym idzie, w najwyższym stopniu utożsamiają się z miejscem, w którym żyją.

c) Światowiec – materialista

Ten zespół cech stoi w silnej opozycji do poprzednich dwóch. Zdecydowanie typ ten odróżnia się od tradycyjnie podzielanych w społecznościach lokalnych norm i wartości. Cechy charakterystyczne osób reprezentujących ten typ to daleko idący materializm, a co za tym idzie alienacja i niechęć wobec jakichkolwiek wartości pozapragmatycznych – zarówno własnych jak i obcych. Taki zespół cech kojarzy się silnie, nie z kulturą tradycyjną, a raczej jest wynikiem zmian ustrojowych i społeczno-gospodarczych ostatnich lat, za którymi idą zmiany kulturowe. Są one związane z zanikiem tradycyjnych więzi i norm społecznych w społeczeństwach postindustrialnych. Postawy charakterystyczne dla tego typu to: pogoń za nowoczesnością,

planowanie czasu, sukces materialny, spryt oraz dążenie do sukcesu życiowego.

- § planowanie czasu
- § zdobycie wysokiej pozycji
- § pogoń za nowoczesnością
- § spryt
- § coraz lepsze warunki życia
- § zabawa razem ze znajomymi
- § praca zawodowa
- § sukces materialny

Generalnie typ ten trzeba pojmować jako odrzucenie kultury reprezentowanej w gminach objętych badaniem. Postawy wchodzące w skład tego zbioru są w jawnej sprzeczności z tym, co tradycyjnie rozumiane jest pod pojęciem „kultura” – są swoistą kulturą materialistyczno-hedonistyczną.

Oczywiście wszystkie scharakteryzowane powyżej zespoły cech tworzą obraz pewnych „typów idealnych”, które nie występują w czystej postaci w rzeczywistych społecznościach. Natomiast na użytek tej analizy będą pomocne w określeniu, jaki typ kultury reprezentowany jest w społecznościach lokalnych gmin: Piwniczna Zdrój, Łabowa, Nawojowa i Rytro. Ponadto pozwolą na zobrazowanie, w jakim stopniu mieszkańcy badanych gmin zbliżają się do któregoś z typów przedstawionych powyżej.

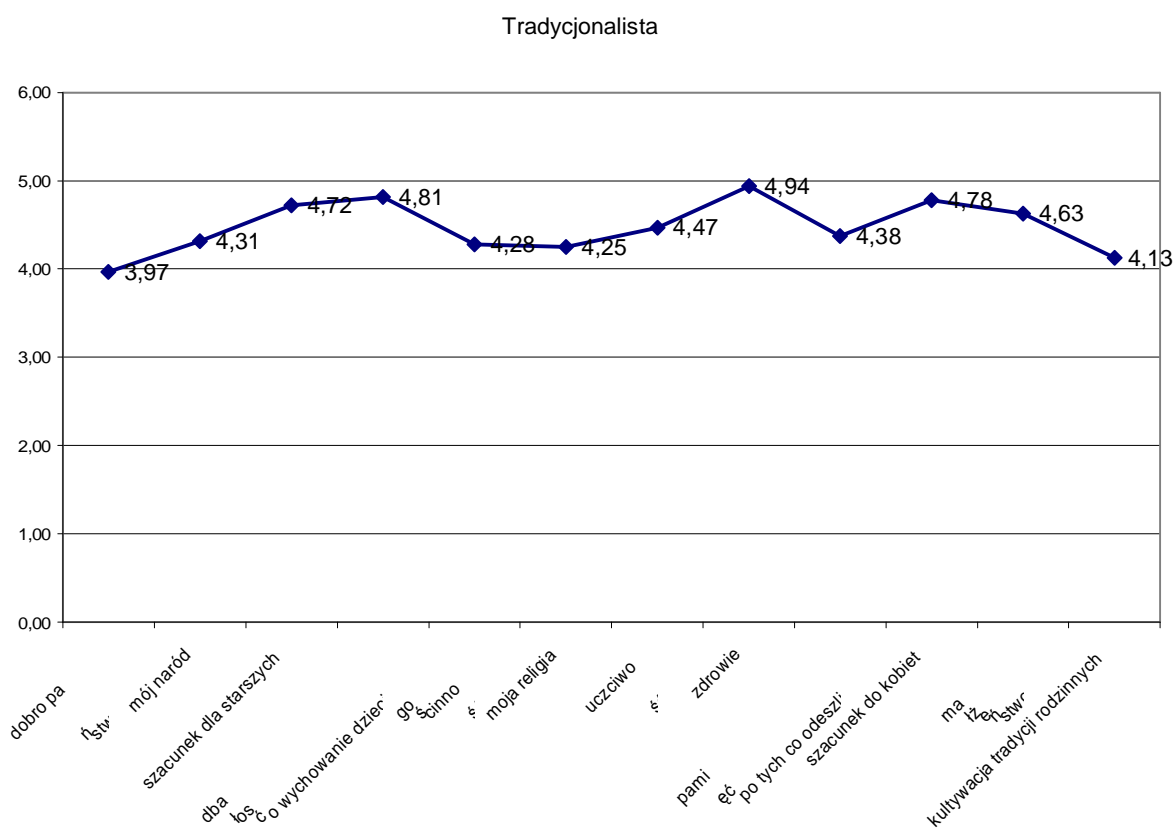
W trakcie analizy materiału empirycznego bardzo szybko dało się zauważyć tendencję do skłaniania się mieszkańców gmin w kierunku postaw charakterystycznych dla typu „tradycjonalisty-konserwatysty”, tendencja ta jest charakterystyczna dla większości zebranego materiału, co więcej jego elementy pojawiają się niemal w każdej ankiecie.

Skala ocen oscylowała od 1 do 5 (gdzie 1/ zdecydowanie nie; 2/ raczej nie; 3/ trudno powiedzieć; 4/ raczej tak; 5/ zdecydowanie tak). Respondenci mieli na skali zaznaczać odpowiednie wartości ze względu na ich ważność dla badanej osoby.

Generalnie średnie ocen dla wszystkich postaw i zachowań podlegających ocenie przez respondentów zostały pogrupowane według cech charakterystycznych dla poszczególnych „typów idealnych”

Tabela 1 „Średnie ocen tradycjonalista-konserwatysta”

Tradycjonalista - konserwatysta	Średnia ocen z całej populacji
dobro państwa	3,97
mój naród	4,31
szacunek dla starszych	4,72
dbałość o wychowanie dzieci	4,81
gościnność	4,28
moja religia	4,25
uczciwość	4,47
zdrowie	4,94
pamięć po tych, co odeszli	4,38
szacunek do kobiet	4,78
małżeństwo	4,63
kultywacja tradycji rodzinnych	4,13
średnia z wszystkich	4,47

Wykres 7 „tradycjonalista-konserwatysta”

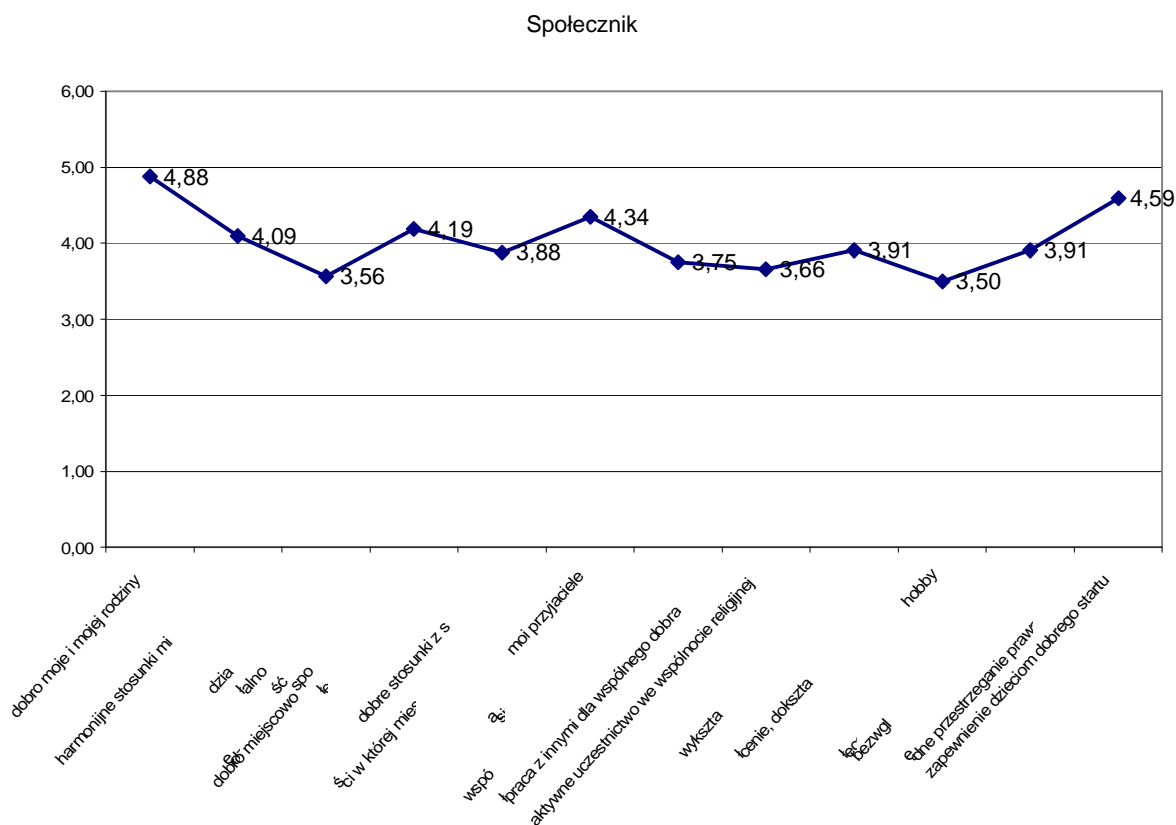
Z powyższej tabeli wynika, iż zdecydowanie w badanej populacji dominuje pierwszy typ uczestnictwa w kulturze, co potwierdza przeświadczenie badaczy ze wstępnej analizy materiału empirycznego. Średnia ocen wszystkich postaw składowych powyższego typu wynosi **4,47** zatem są to postawy ważne dla reprezentantów badanych społeczności. Powyżej tej średniej oceniane są takie postawy jak: szacunek dla starszych - 4,72; dbałość o wychowanie dzieci - 4,81; szacunek do kobiet - 4,78; za bardzo ważną uznana została też instytucja małżeństwa: małżeństwo - 4,63.

Na wykresie zobrazowano rozkład wszystkich średnich ocen respondentów, rzuca się w oczy jeszcze jedna cech bardzo charakterystyczna dla społeczeństwa polskiego. W polskiej kulturze pojęcia państwa i narodu nie są tożsame, co również znajduje potwierdzenie w wynikach niniejszych badań, respondenci wskazali, że bardziej im zależy na narodzie, niż państwu: dobro państwa - 3,97; mój naród - 4,31.

Tabela 2 „Średnia ocen społecznik-aktywista, humanista”

Spolecznik – aktywista, humanista	Średnia ocen z całej populacji
dobro moje i mojej rodziny	4,88
harmonijne stosunki międzyludzkie	4,09
działalność społeczna	3,56
dobro miejscowości, w której mieszkam	4,19
dobre stosunki z sąsiadami	3,88
moi przyjaciele	4,34
współpraca z innymi dla wspólnego dobra	3,75
aktywne uczestnictwo we wspólnocie religijnej	3,66
wykształcenie, dokształcanie się	3,91
hobby	3,50
bezwzględne przestrzeganie prawa	3,91
zapewnienie dzieciom dobrego startu	4,59
średnia z wszystkich	4,02

Nieco rzadziej, ale też zdecydowanie często pojawiają się wysokie oceny postaw i wartości charakterystycznych dla drugiego typu. Średnia ocen wszystkich postaw składowych powyższego typu wynosi **4,02** zatem są to postawy raczej ważne dla mieszkańców badanych gmin. Stwierdzenia oceniane powyżej tej średniej to: dobro moje i mojej rodziny - 4,88; zapewnienie dzieciom dobrego startu - 4,59; moi przyjaciele - 4,34; dobro miejscowości, w której mieszkam - 4,19.

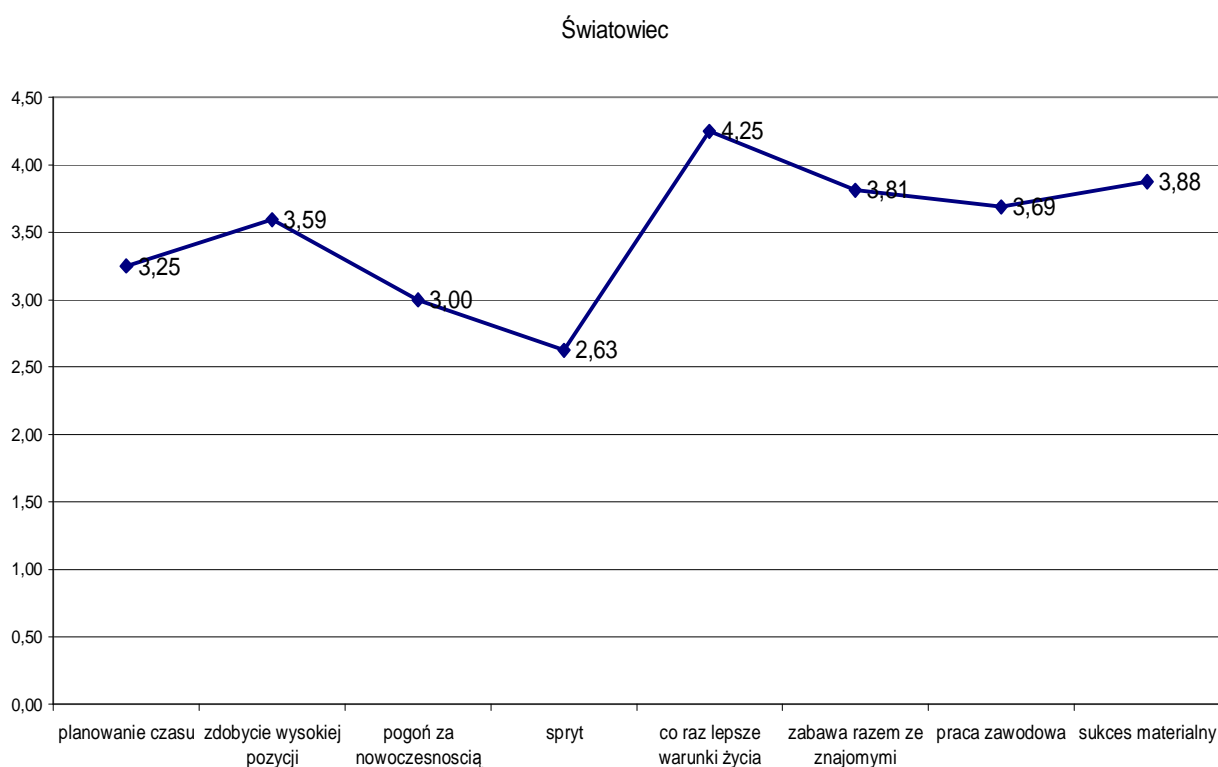
Wykres 8 „społecznik-aktywista, humanista”

Na wykresie zobrazowano rozkład wszystkich średnich ocen respondentów dla tego typu. Stosunkowo niskie oceny przyznane działalności społecznej - 3,56; aktywnemu uczestnictwu we wspólnocie religijnej - 3,66 i hobby - 3,50; potwierdza fakt dominacji w badanych społecznościach cech charakterystycznych typu pierwszego, czyli „tradycjonalisty-konserwatysty”.

Tabela 3 „Średnia ocen światowiec-materialista”

Światowiec – materialista	Średnia ocen z całej populacji
planowanie czasu	3,25
zdobycie wysokiej pozycji	3,59
pogoń za nowoczesnością	3,00
spryt	2,63
coraz lepsze warunki życia	4,25
zabawa razem ze znajomymi	3,81
praca zawodowa	3,69
sukces materialny	3,88
średnia z wszystkich	3,69

Zdecydowanie ostatni typ nie cieszy się wysoką oceną mieszkańców regionu. Jest to typ, który w założeniach nie jest charakterystyczny dla społeczności podobnego typu, jak społeczności badanych gmin. Zebrany materiał empiryczny potwierdził założenie. Niska średnia ocen stoi w widocznej opozycji do pozostałych dwóch typów. Średnia ocen wszystkich postaw składowych powyższego typu wynosi bowiem **3,69** zatem są to postawy, co do których respondenci mieli mieszane uczucia. Związane jest to z faktem, że rodzi to w nich specyficzny dysonans poznawczy. Kultura, z którą się utożsamiają, neguje wartość takich postaw, a jednocześnie rozwój społeczeństwa postindustrialnego oraz kultura masowa związana z tym promuje taki zespół postaw i wartości. Generalnie stwierdzenia należące do tego zespołu cech wiążą się z odrzuceniem tego, co w kulturze lokalne i koncentrację na globalnej kulturze masowej. Zdecydowanie poniżej średniej znalazły się przede wszystkim: pogoń za nowoczesnością - 3,00; spryt - 2,63 oraz planowanie czasu - 3,25.

Wykres 9 „światowiec-materialista”

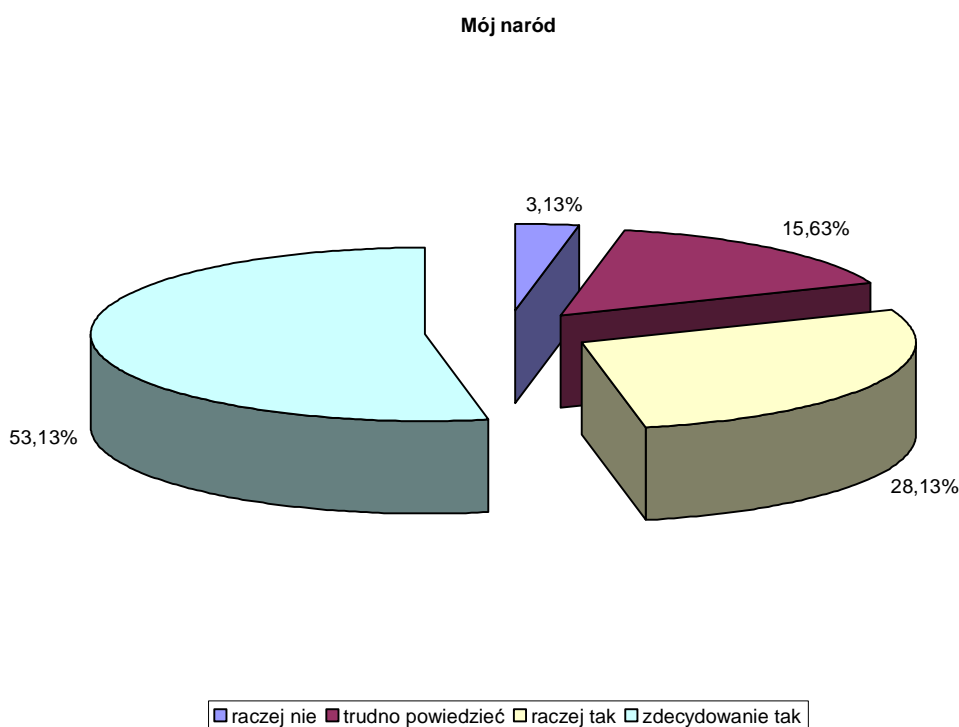
Na wykresie widać rozkład wszystkich średnich ocen respondentów dla tego typu. Wśród w większości niskich ocen wyróżnia się wysoka ocena i docenienie wagi polepszania warunków życia - 4,25. Związane jest to z faktem, iż większość z mieszkańców regionu objętego badaniem nie należy do osób mających, co za tym idzie troska o polepszenie warunków życia jest dla nich niezwykle istotna.

Podsumowując tą część opracowania należy stwierdzić, że część hipotez znalazła

potwierdzenie w materiale empirycznym.

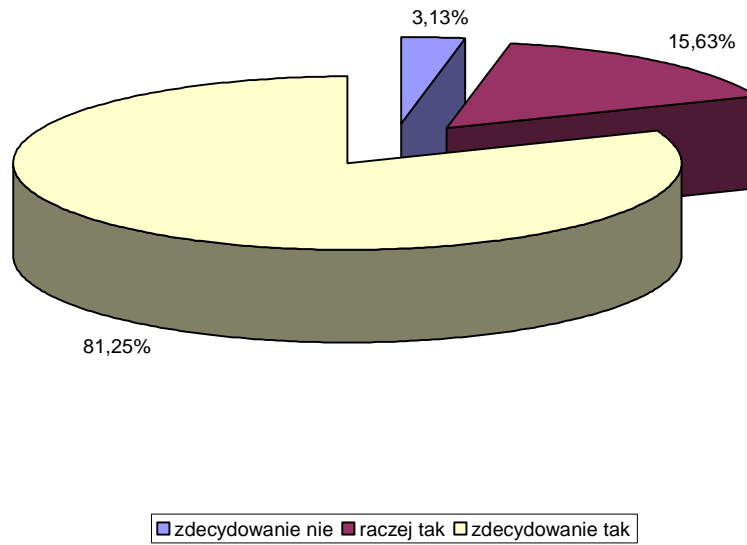
Mieszkańcy gmin: Piwniczna Zdrój, Łabowa, Nawojowa i Rytro skłaniają się ku reprezentowaniu postaw przynależnych typowi pierwszemu „tradycjonalisty-konserwatysty” z pewnymi istotnymi elementami typu drugiego „społecznika-aktywisty i humanisty”. Tak jak już było tu wspomniane wcześniej, nie istnieją typy wyróżnione w tym opracowaniu, a jedynie możemy mówić o stopniu zbliżania się do któregoś z nich.

O tym stopniu świadczyć mogą wykresy poniższe obrazujące, ile jakich ocen pojawiała się w opracowywanym materiale w ocenach wybranych postaw, kluczowych dla tych dwóch typów.

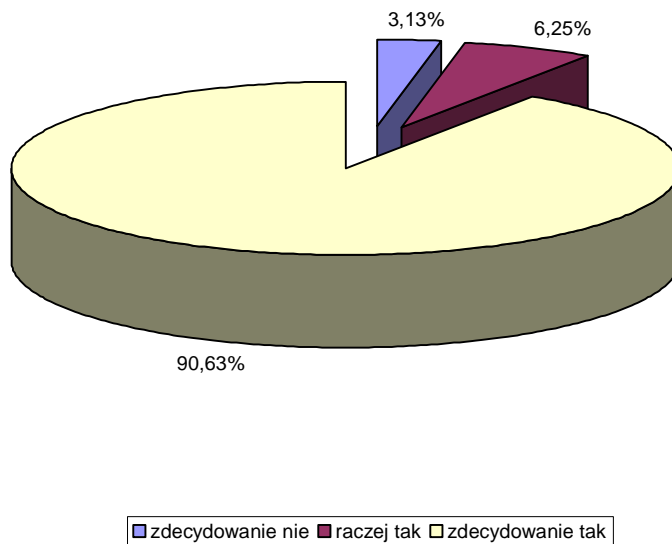
Wykres 10 „Tradycjonalista - mój naród”

Szacunek dla starszych

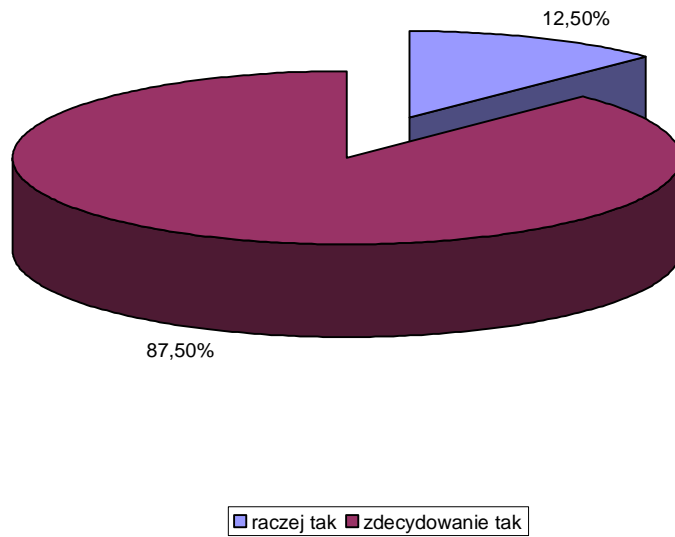
Wykres 11 „Tradycjonalista - szacunek dla starszych”

Dbałość o wychowanie dzieci

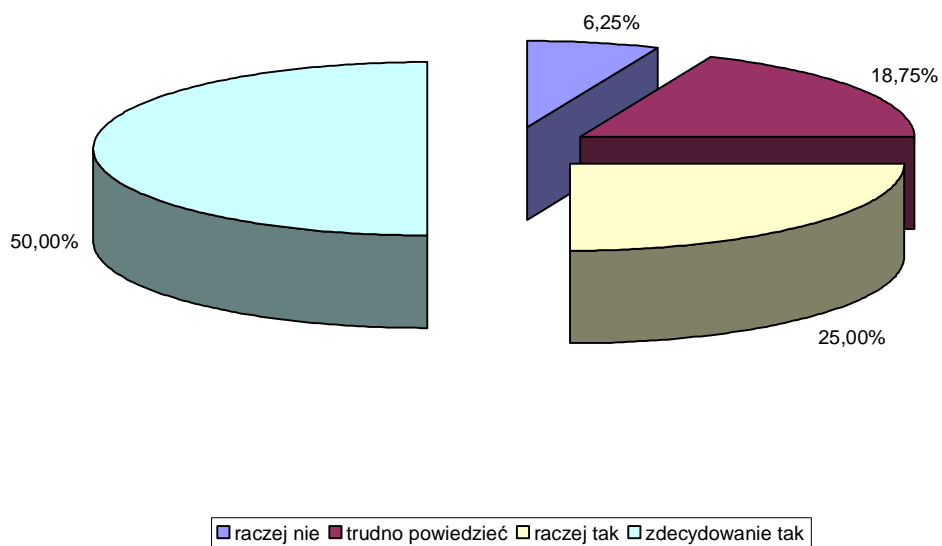
Wykres 12 „Tradycjonalista - dbałość o wychowanie dzieci”

Dobro moje i mojej rodziny

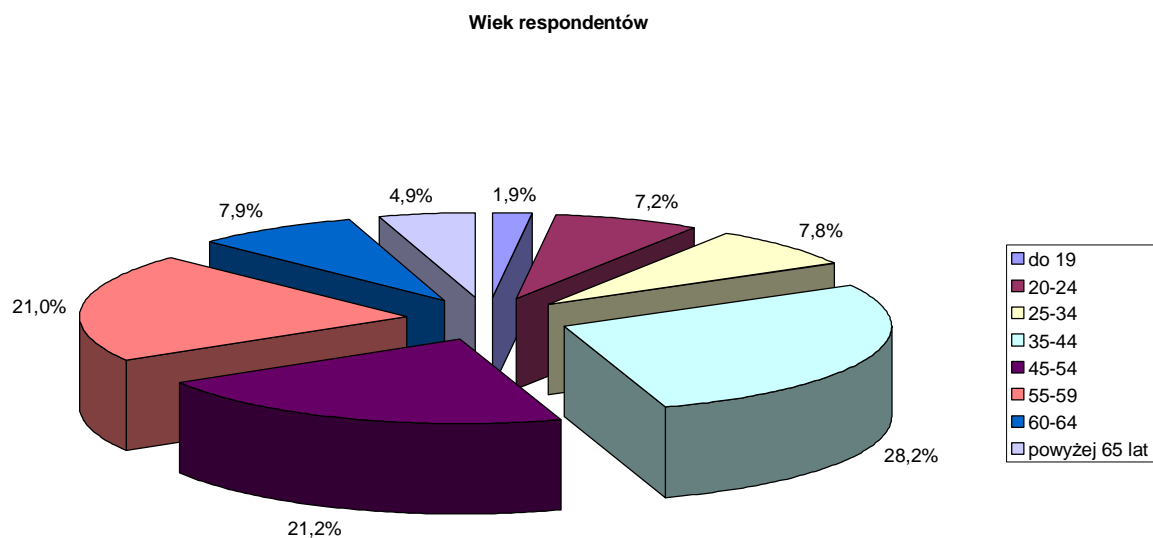
Wykres 13 „Społecznik – dobro moje i mojej rodziny”

Dobro miejscowości w której mieszkam

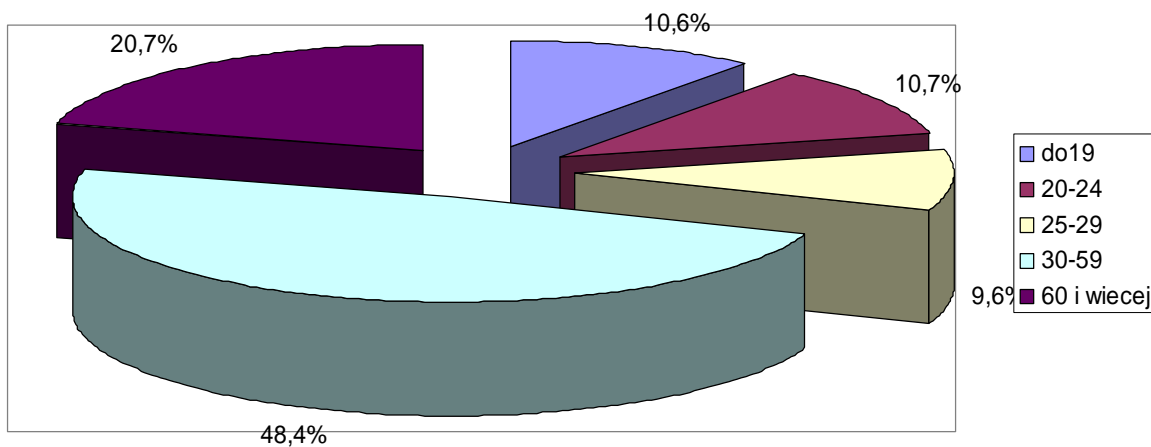
Wykres 14 „Społecznik – dobro miejscowości, w której mieszkam”

Poniżej zaprezentowane są dane dotyczące wieku i wykształcenia. Należy jednak pamiętać, że są to dane estymowane na populację, zatem mogą nieznacznie różnić się od danych statystycznych GUS czy spisu powszechnego.

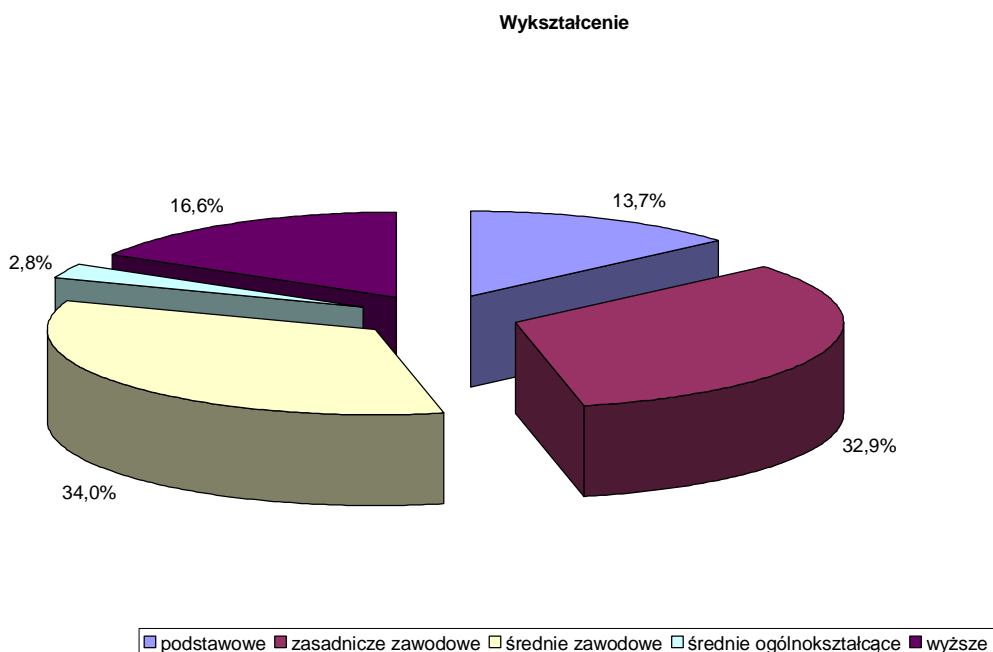

Wykres 15 „Wiek respondentów”

Jeśli chodzi o wiek biorących udział w badaniach, to konieczne jest zaznaczenie niewielkiej nadreprezentacji osób w wieku 35-54 roku życia, stanowili oni niemal połowę respondentów – 49,4%. Warto też przypomnieć, że mały udział osób do 19 roku życia jest spowodowany faktem, iż badania dotyczyły dorosłej populacji.

Wykres 16 „Struktura wieku w województwie małopolskim na podstawie spisu powszechnego”

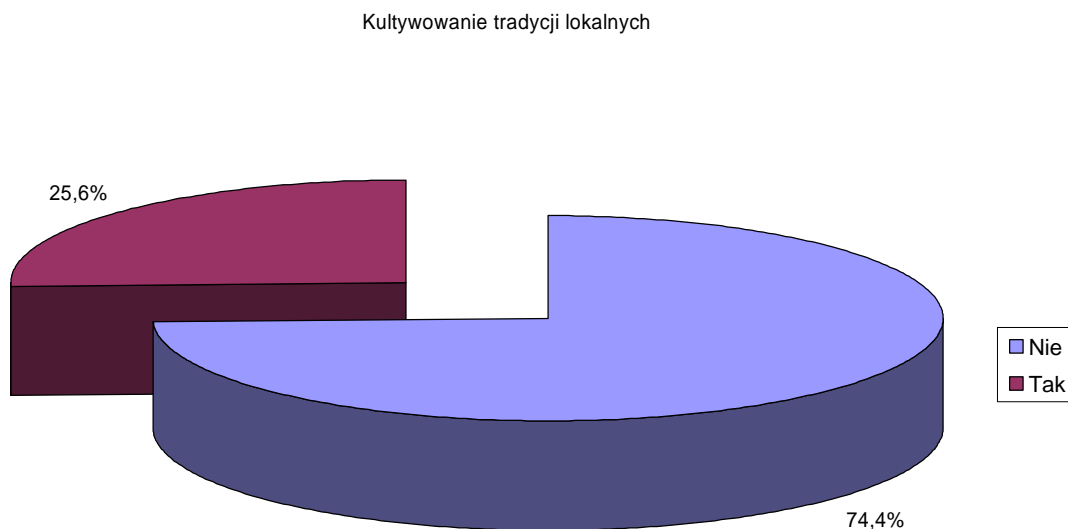
Wykres 17 „Wykształcenie respondentów”

Jeśli spojrzymy na badaną populację pod względem wykształcenia respondentów, to trzeba zaznaczyć stosunkowo wysoką liczbę osób deklarujących wyższe wykształcenie (wg spisu powszechnego w Małopolsce jest to 10,1%).

2. Wnioski

Istotną informacją z punktu widzenia tematu opracowywanych badań jest odpowiedź na pytanie o stopień tożsamości kulturowej mieszkańców gmin objętych badaniem: Piwniczna Zdrój, Łabowa, Nawojowa i Ryto.

Po analizie materiału badawczego trzeba stwierdzić, że stopień utożsamienia „ja i kultura lokalna” jest wśród mieszkańców wymienionych gmin stosunkowo wysoki, potwierdza to założenie o wysokim stopniu „stopienia” się mieszkańców z kulturą tego miejsca. Jednocześnie jednak styl uczestnictwa w kulturze jest stosunkowo mało aktywny, co związane jest z przewagą wśród respondentów konserwatywnego podejścia w stosunku do norm społecznych i kulturowych.

Wykres 18 „Kultywowanie tradycji lokalnych”

Generalnie model kultury, z którą najsilniej utożsamia się większość mieszkańców zmierza w kierunku tradycyjnej, konserwatywnej kultury lokalnej, która wpisuje się w szerszą tradycyjną kulturę polską. O jej lokalnym charakterze świadczy pojawianie się pewnych elementów z innych typów zespołów cech, zarówno z typu „społecznika-aktywisty i humanisty”, jak i typu „światowca-materialisty”.

O silnej tożsamości z kulturą lokalną świadczy również identyfikacja z miejscem zamieszkania, ma to silne zakorzenienie w tradycyjnej i konserwatywnej polskiej tradycji lokalnej, która bardzo mocno akcentuje jedność terytorialną i kulturową społeczności.

Niezmiernie ważną informacją jest fakt, że niemal 70% badanych uważa za atrakcyjne swoje miejsce zamieszkania i sposób życia. Oznacza to bardzo silną więź ze stylem życia, jaki reprezentują mieszkańcy regionu.

Dobra znajomość historii regionu wśród mieszkańców badanych gmin, jest ich istotnym elementem tożsamości kulturowej, zaś odwołanie się do poczucia wspólnej historii tworzy w mieszkańcach danego regionu silną przynależność lokalną.

V. Bibliografia

1. Beskid Sądecki, przewodnik, B. Mościcki, Pruszków 2002
2. Cerkwie, przewodnik po Beskidzie Sądeckim, Z. Muzyk, Nowy Sącz 1998
3. Dolina Popradu, A. Czarnowski, Kraków 1982.
4. Dzieje Miasta Nowego Sącza, t. 1, red. F. Kiryk, Kraków 1992.
5. Dzieje Miasta Nowego Sącza, t. 2, red. F. Kiryk, S. Płaza Kraków 1993.
6. Dzieje Miasta Nowego Sącza, t. 3, red. F. Kiryk, Z. Ruta Kraków 1993.
7. Karpaty, J. Kondracki, Warszawa 1989.
8. Na Sądeckiej Ziemi. Nowy Sącz 1961.
9. Piwniczna i okolice, A. Rzepecki, Kraków 1996.
10. Piwniczna Zdrój 1348-1998, Miasto i Gmina Piwniczna Zdrój, 1998.
11. Sądecki Park Etnograficzny - przewodnik, Kroh Magdalena, Sądecka Oficyna Wydawnicza, 1984
12. Studia z kultury ludowej Beskidu Sądeckiego, Wrocław 1985.
13. W Beskidzie Sądecki, Z. Małek, Warszawa 1971.
14. Zamki i obiekty warowne ziemi krakowskiej, A. Sypek, R. Sypek, Warszawa, 2004.
15. Ziemia Sądecka, Kraków 1965.

VI. Spis tabel i wykresów

Wykres 1 „Rodzaj słuchanej muzyki”	40
Wykres 2 „Spędzanie wolnego czasu”	41
Wykres 3 „Znajomość historii regionu”	43
Wykres 4 „Stosunek do miejsca zamieszkania”	44
Wykres 5 „Stosunek do miejsca zamieszkania – kategoria wiekowa do 24 roku życia”	45
Wykres 6 „Atrakcyjność miejsca zamieszkania”	46
Tabela 1 „Średnie ocen tradycjonalista-konserwatysta”	50
Wykres 7 „tradycjonalista-konserwatysta”	50
Tabela 2 „Średnia ocen społecznik-aktywista, humanista”	51
Wykres 8 „społecznik-aktywista, humanista”	52
Tabela 3 „Średnia ocen światowiec-materialista”	52
Wykres 9 „światowiec-materialista”	53
Wykres 10 „Tradycjonalista - mój naród”	54
Wykres 11 „Tradycjonalista - szacunek dla starszych”	55
Wykres 12 „Tradycjonalista - dbałość o wychowanie dzieci”	55
Wykres 13 „Społecznik – dobro moje i mojej rodziny”	56
Wykres 14 „Społecznik – dobro miejscowości, w której mieszkam”	56
Wykres 15 „Wiek respondentów”	57
Wykres 16 „Struktura wieku w województwie małopolskim na podstawie spisu powszechnego”	58
Wykres 17 „Wykształcenie respondentów”	58
Wykres 18 „Kultywowanie tradycji lokalnych”	59

VII. Załączniki

KWESTIONARIUSZ ANKIETY nr.....

NAZWA MIEJSCOWOŚCI.....

Kwestionariusz poniższej ankiety służyć będzie do opracowania Zintegrowanej Strategii Rozwoju Obszarów Wiejskich (ZSRW) obejmującej swoim zasięgiem gminy: Piwniczna Zdrój, Łabowa, Nawojowa i Ryto. Docelowo pozwoli to na położenie nacisku na te obszary życia społecznego i gospodarczego, które są najbardziej korzystne z punktu mieszkańców tych gmin. Prosimy o uważne zastanowienie się nad pytaniami. Ankieta jest anonimowa, wyniki uzyskane tą drogą służyć będą celom analitycznym i wykorzystane będą do konstruowania ZSRW.

Prowadzący badania

Przy akceptowanej odpowiedzi proszę postawić „x”, zaznaczając jedną odpowiedź w każdym pytaniu, chyba że indywidualna instrukcja mówi inaczej.

Część I: wzory zachowań

1. Jakiego rodzaju muzykę Pan(i) preferuje? (proszę zaznaczyć max. 3 odpowiedzi)

☐ Popularno-rozrywkową	☐ Jazzową
☐ Rap	☐ Biesiadną
☐ Techno	☐ Bluesową
☐ Rockową	☐ Ludową
☐ Folkową	☐ Inną (proszę podać, jaką).....
☐ Disco-polo	

3. Jak spędza Pan(i) wolny czas w weekend? (proszę zaznaczyć max. 3 odpowiedzi)

☐ Słucham radia/muzyki	☐ Zajmuję się pracami domowymi
☐ Czytam książki	☐ Szydelkuje, robię „na drutach”
☐ Oglądam telewizję/filmy	☐ Majsterkuję
☐ Spotykam się z przyjaciółmi, sąsiadami	☐ Gram z sąsiadami w gry towarzyskie (brydz, itp.)
☐ Chodzę na imprezy/dyskoteki	☐ Bawię się z dziećmi
☐ Odwiedzam rodzinę	☐ Inaczej (proszę podać jak).....

Część II: identyfikacja z miejscem zamieszkania

4. Czy zna Pan(i) historię swojego regionu?

☐ Tak wiem wszystko na ten temat	☐ Niewiele wiem na ten temat
☐ Całkiem sporo wiem na ten temat	☐ Nie wiem nic na ten temat
☐ Trochę wiem na ten temat	

5. Proszę określić swój stosunek do miejsca zamieszkania Pana(i)

☐ Nie wyobrażam sobie zamieszkania gdzie indziej, to moja ojczyzna i dbam o jej dobro	☐ Mieszkam tu tylko dlatego, że się tu urodziłem(am) i tu żyją moi rodzice
☐ Czuję się związany(a) z tym miejscem, biorę aktywny udział w życiu lokalnym	☐ Nic mnie nie wiąże z tym miejscem, mógłbym (mógłabym) zupełnie mieszkać gdzie indziej
☐ Jest to całkiem dobre miejsce do życia, mam tu wielu znajomych, przyjaciół tu się urodziłem(am)	
☐ Przyzwyczaiłem(am) się do tego miejsca	

6. Czy uważa Pan(i) że mieszkanie i życie na terenie gmin: Piwniczna Zdrój, Łabowa, Nawojowa, Ryto jest:

☐ Bardzo atrakcyjne	☐ Raczej nieatrakcyjne
☐ Raczej atrakcyjne	☐ Bardzo nieatrakcyjne
☐ Obojętne	

7. Czy kultywuje Pan(i) w domu jakieś lokalne tradycje?

☐ Nie	
☐ Tak (proszę podać przykład).....	

Część III: postawy życiowe

8. Co w Pana(i) życiu jest ważne? Proszę na podanej skali od 1 do 5 (gdzie 1/ zdecydowanie nie; 2/ raczej nie; 3/ trudno powiedzieć; 4/ raczej tak; 5/ zdecydowanie tak) zaznaczając po jednej z możliwości wskazać na ważność danego punktu.

(proszę najpierw dokładnie przeczytać wszystkie wymienione stwierdzenia a następnie w odpowiednim miejscu proszę zakreślić 1, 2, 3, 4 lub 5)

1. dobro państwa	1	2	3	4	5
2. mój naród	1	2	3	4	5
3. dobro moje i mojej rodziny	1	2	3	4	5
4. szacunek dla starszych	1	2	3	4	5
5. dbałość o wychowanie dzieci	1	2	3	4	5
6. zapewnienie dzieciom dobrego startu	1	2	3	4	5
7. harmonijne stosunki międzyludzkie	1	2	3	4	5
8. działalność w stowarzyszeniu, klubie, organizacji społecznej	1	2	3	4	5
9. dobro miejscowości, w której mieszkam	1	2	3	4	5
10. moi przyjaciele	1	2	3	4	5
11. dobre stosunki z sąsiadami	1	2	3	4	5
12. planowanie czasu	1	2	3	4	5
13. współpraca z innymi ludźmi dla wspólnego dobra	1	2	3	4	5
14. gościnność	1	2	3	4	5
15. zdobycie wysokiej pozycji	1	2	3	4	5
16. pogoń za nowoczesnością	1	2	3	4	5
17. spryt	1	2	3	4	5
18. co raz lepsze warunki życia	1	2	3	4	5
19. moja religia (pytanie dotyczy tylko wierzących, niewierzący wpisują 'nie dotyczy').....	1	2	3	4	5
20. aktywne uczestnictwo w życiu swojej społeczności religijnej (grupy), parafii, itp. (pytanie dotyczy tylko wierzących, niewierzący wpisują 'nie dotyczy')	1	2	3	4	5
21. wykształcenie, doksztalcenie się	1	2	3	4	5
22. zabawa razem ze znajomymi	1	2	3	4	5
23. uczciwość i przestrzeganie ogólnie przyjętych norm	1	2	3	4	5
24. zdrowie	1	2	3	4	5
25. hobby i inne zainteresowania realizowane w czasie wolnym	1	2	3	4	5
26. praca zawodowa	1	2	3	4	5
27. sukces materialny	1	2	3	4	5
28. działalność społeczna w różnych organizacjach i na rzecz innych ludzi	1	2	3	4	5
29. bezwzględne przestrzeganie prawa	1	2	3	4	5
30. kultywacja tradycji rodzinnych	1	2	3	4	5
31. pamięć po tych co odeszli	1	2	3	4	5
32. szacunek do kobiet	1	2	3	4	5
33. małżeństwo	1	2	3	4	5
AA) inne	1	2	3	4	5

METRYCZKA

1. Płeć

- Kobieta
- Mężczyzna

2. Wiek

- do 19 roku życia
- 20-24
- 25-34
- 35-44
- 45-54
- 55-59
- 60-64
- powyżej 65 roku życia

3. Wykształcenie

- podstawowe
- zasadnicze zawodowe
- średnie zawodowe
- średnie ogólnokształcące
- wyższe
- inne, jakie.....

4. Czy Pan(i) pracuje zarobkowo?

a) Tak

- przedsiębiorca prywatny
- rzemieślnik

- specjalista
- wolny zawód
- robotnik wykwalifikowany
- robotnik rolny
- robotnik niewykwalifikowany
- rolnik
- inny, jaki.....